

STOCKHOLMS UNIVERSITET
Statsvetenskapliga institutionen
Vårterminen 2003
Handledare: Bo Lindensjö
och Andreas Gottardis

Individens frihet, marknadens möjligheter och välfärdsstatens legitimering

– En kritisk granskning av Milton Friedman, Friedrich Hayek
och Robert Nozick

Författare: Gustaf Halldin

Innehållsförteckning

1 Inledning	3
1.1 Syfte och frågeställningar	4
1.2 Disposition, begränsningar och metod	4
2 Hayek och Friedman: skilda verksamhetsfält men liknande slutsatser	5
2.1 Bakgrund – Keynes uppgång och fall	5
2.2 Prismekanismens betydelse – ”som genom en osynlig hand”	6
2.3 Centrala punkter i Friedmans nationalekonomiska teori	7
2.4 Konkreta politiska konsekvenser av Friedmans ekonomiska idéer	10
3 Friedman, Hayek och Nozicks negativa frihetsdefinitioner	12
3.1 Hayeks frihetsdefinition	12
3.2 Friedmans frihetsdefinition	12
3.3 Nozicks frihetsdefinition	12
3.4 Kritik mot det negativa frihetsbegreppet	13
3.4 Individens frihet	15
4 Marknadens möjligheter	17
4.1 Friedmans syn på marknadens möjligheter	17
4.2 Hayeks syn på marknadens möjligheter	20
4.3 Nozicks syn på marknadens möjligheter	22
5 Försök att definiera nyliberalism	24
6 Välfärdsstatens legitimering	26
6.1 Centrala begrepp i Hayeks politiska filosofi	26
6.2 Hayeks syn på välfärdsstatens legitimering	28
6.3 Friedmans syn på välfärdsstatens legitimering	31
6.3 Nozicks syn på välfärdsstatens legitimering	36
7 Marknadskritiken	39
7.1 Postkeynesianerna	39
7.2 En bredare marknadskritik	42
7.3 En kritisk utvärdering av Friedmans och Hayeks syn på marknaden och monopol	44
8 Avslutande synpunkter	47
Appendix A	49
Litteraturförteckning	53

1 Inledning

”...man kan inte tala om nyliberalismen som någon samlad politisk filosofi. Tre av dess viktigaste företrädare – Milton Friedman, Robert Nozick och Friedrich Hayek – intar väsentligen skilda positioner ifråga om fundament, syn på den politiska ordningen och syn på rättigheter”¹.

Citatet inspirerade mig att skriva denna uppsats. Det är hämtat ur Anna-Maria Blomgrens avhandling *Nyliberal Politisk filosofi* (1997), vars frågeställning är om det finns någon enhetlig nyliberal politisk filosofi. Jag delar inte hennes slutsatser.

Det är statsvetenskapligt relevant att analysera Milton Friedman och Friedrich Hayek. De kallas den nya högerens stora ideologer, och har haft inflytande både på Reagans och på Thatchers administrationer. Vad det gäller Thatcher var hon med att 1974 starta politisk rådgivningsbyrå utifrån Hayeks idéer. När hon 1975 blev ledare för det konservativa partiet blev Hayeks inflytande mer direkt politiskt. När Thatcher sedan väl blev premiärminister påstår en av hennes medarbetare att när någon vid ett tillfälle föreslog att partiet borde följa en pragmatisk väg slängde hon upp Hayeks verk *Frihetens grundvalar* (1962) och sade ”This is what we should believe”. Hayeks bidrag till den neoliberala omvälvningen ligger inte så mycket i hans egen roll som ideolog utan det centrala är hur hans tankar fick spridning genom den nya höger och dess tankesmedjor².

Reagan har påverkats av både Friedmans nationalekonomiska och politisk-filosofiska forskning. Friedman anses vara Reagans favoritekonom och de hyste beundran för varandra både professionellt och privat. Texten har den första ekonomiska rapporten från Reagans administration tydliga likheter med Friedmans tänkande³. I sin konkreta utformning av ekonomin stödde sig Reagan dock på de skatteinbidbudsekonomerna⁴ men givetvis var även Milton Friedmans monetarism (se avsnitt 2.4) central. I Thatchers fall försökte hon implementera monetarism, men detta misslyckades och hon fick delvis ändra inriktning⁵.

I Nozicks fall går det inte att lika direkt peka på att hans tankar har haft en politisk påverkan. Wolff säger emellertid i förordet till *Robert Nozick – En introduktion* (1993) att: ”Jag har inte kunnat undgå att märka att Margaret Thatcher under hela min universitetskarriär – både som student och lärare – har varit premiärminister i Storbritannien, och idéer liknande Nozicks har, för att uttrycka det milt, haft en ofantlig och destruktiv inverkan på oerhört många människors liv”⁶. Med andra ord kan det även anses vara relevant att ha med Nozick i uppsatsen.

¹ Blomgren, 1997, sid 222

² Gamble, 1996, sid 166-167

³ Rayack, 1987, sid 1-2

⁴ Utbudsekonomerna menade att genom den skatteinbidbudskurvas implikationer skulle skattesänkningar generera ökade inkomster till statskassan vilket istället dock ledde till ett rekordstort budgetunderskott och fick partikollegan George Bush att tala om ”Voodooeconomics”. Krugman, 1995, sid 30

⁵ King, 1987, sid 134

⁶ Wolff, 1993, sid 8

1.1 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte består i att kritiskt granska hur Milton Friedman, Friedrich Hayek och Robert Nozick ser på individens frihet, marknadens möjligheter och välfärdsstatens legitimering.

Och mer specifikt kan frågeställningarna formuleras:

- Vilka likheter och skillnader finns mellan de olika tänkarnas perspektiv - finns det en enhetlig nyliberal linje hos ovanstående tänkare?
- Vilka kopplingar och likheter finns det mellan Friedmans och Hayeks nationalekonomiska forskning och deras politisk-filosofiska tankar?
- Vilka invändningar kan man ha gentemot Friedman och Hayeks politisk-filosofiska projekt?

1.2 Disposition, begränsningar och metod

Uppsatsen består av två delar. Den första delen (avsnitt 2 – 2.5) behandlar främst Friedman men även Hayeks nationalekonomiska forskning och utgångspunkter. Denna redogörelse kommer dels att vara kortfattad och inte vara så avancerad nivå (uppsatsens fokus ligger trots allt på tänkarnas politiska teori). Jag vill snarare peka på ett par viktiga utgångspunkter för deras forskning, vilkas principiella natur tjänar som en inramning och underlättar förståelsen av deras politisk-filosofiska tankar (vilket utgör uppsatsens andra del). I avsnitt 7.0 - 7.3 tar jag även upp en hel del kritik av ekonomisk art, som ligger till grund för mina invändningar mot Friedman och Hayeks projekt.

Jag kommer att begränsa mig till att fokusera på tänkarnas specifika syn på de frågor jag granskar, och inte på ett mer allmänt plan redogöra för deras teorier. För förståelsens skull kommer jag givetvis att behöva ta upp en del bakgrundsfakta men huvudsakligen ligger fokus på frågeställningarna. I Hayeks fall kommer jag av utrymmesskal utelämna hans stundtals avancerade kunskapsteoretiska resonemang, även om ett par fördjupningar är nödvändiga. Jämförelser och kritisk granskning kommer att följa parallellt, jag tror att det blir mer stimulerande läsning på det viset.

Orsaken till varför jag har med frihetsbegreppet är dels för att det, i varierande grad, är så viktigt för tänkarna men främst för att förståelsen kring deras syn på frihet är en förutsättning för att förstå deras syn på marknaden och dess funktionssätt.

Uppsatsen har inte ett rättviseperspektiv. Att heltäckande analysera resonemangen om marknaden och välfärdsstaten ur ett rättviseperspektiv blir för omfattande. Speciellt i Nozicks fall, men även på ett par andra ställen kommer rättviseperspektivet dock att tangeras (vilket är ofrånkomligt).

Beträffande metoden kan det konstateras att jag i diskussionen kring tänkarna försöker betona mitt kritiska perspektiv. Jag tänker således vara mer argumenterande än torrt redogörande i uppsatsen. Den ekonomiska redogörelsen i uppsatsens första del blir emellertid främst redogörande men den tjänar som ett viktigt underlag för den kritiska hållningen i den andra delen. Beträffande litteraturen kommer jag att utgå ifrån sekundärkällor när jag redogör för deras nationalekonomiska fundament. I uppsatsens andra del fokuserar jag främst på originalverken, men kommer även här att använda en del sekundärlitteratur. Av denna litteratur har jag speciellt haft nytta av Blomgren (se avsnitt 1).

2 Hayek och Friedman: skilda verksamhetsfält men liknande slutsatser

Mycket förenar Friedman och Hayek, både på det ekonomiska och på det politiskt-teoretiska fältet, men de har lite olika verksamhetsområden. Hayek var verksam som nationalekonom på 30-talet och tillhörde den skösterrikiska skolan. Den neoklassicism med klassiska liberala mikroteoretiska antaganden som den österrikiska skolan stod för akterseglades emellertid av Keynes makroteoretiska revolution. Hayek stod svarslös emot denna och inriktade sig istället på politisk filosofi⁷.

Friedman, däremot, har huvudsakligen varit nationalekonomiskt verksam, och har med tiden fått ett stort inflytande både på politiken och på ekonomin. De böcker som han skrivit i politisk filosofi är av populärvetenskaplig karaktär. Men med tanke på att Friedman kanske är världens mest inflytelserike ekonom⁸ är det relevant att även granska dessa, då man får en bättre inblick i hans bevekelsegrunder beträffande hans ekonomiska resultat.

2.1 Bakgrund – Keynes uppgång och fall

I denna kortfattade redogörelse om Keynes måste det konstateras att han, och inte Friedman och Hayek, utgör ett undantag i nationalekonomins historia. I Keynes revolutionerande verk *General Theory* (1936) blev fastställandet av prisnivån en faktor bland andra, tillsammans med produktion och sysselsättning⁹. Konjunktursvängningar framstod inte som för tidigare ekonomer som renande stålbad utan som något som skulle bekämpas. Genom att stimulera ekonomin (genom den skaggregerade efterfrågan: konsumtion, investeringar och export via offentliga utgifter) i lågkonjunktur och dämpa den i högkonjunktur menade Keynes tvärtom att effekterna kunde lindras för individerna och det allmänna målet var att bevara full sysselsättning i ekonomin¹⁰. Med hjälp av en aktiv finanspolitik (skattepolitik) kunde politikerna höja och sänka budgetunderskottet för att utjämna konjunkturerna. Genom dessa sk ”fine tunings” i ekonomin menade Keynes att marknadsekonomin bara behövde små justeringar och regleringar för att fungera. Det viktiga var inte att ett speciellt utgiftstak sattes från år till år utan detta var istället beroende av hur konjunkturen utvecklades. Centralt var istället att balans rädde på lång sikt, budgeten behövde således inte nödvändigtvis vara i jämvikt varje enskilt år. Den stagflation (både hög arbetslöshet och hög inflation) som upplevdes av västländerna på 70-talet kan förklaras med att regeringarna helt enkelt var bättre på att slösa i lågkonjunktur än att spara i högkonjunktur¹¹ (givetvis spelade även de två makroekonomiska chockerna, oljekriserna och problemet med strukturomvandlingen för de föråldrade ekonomierna, in).

Keynes var en pragmatiker och trodde på det marknadsekonomiska systemet. För att bevara möjligheterna till en långsiktig tillväxt krävdes dock en blandekonomi, för att inte systemet skulle kollapsa. Keynes kritiska hållning motiverades främst utifrån de brister han såg i det marknadsekonomiska systemet, som att det inte kunde upprätthålla full sysselsättning och motverka

⁷ Gamble, 1996, sid 153

⁸ Eklund, 2001, sid 264

⁹ Pålsson Syll, 2002, sid 345

¹⁰ Ibid., sid 343

¹¹ Ibid., sid 359

orättvisa förmögenhets- och inkomstskillnader¹². Eftersom marknadsekonomin inte har en inbyggd mekanism som mekaniskt återställer arbetsmarknaden till full sysselsättning måste således staten gripa in och verka som en oberoende aktiv efterfrågefaktor¹³. Keynes menade slutligen att marknaden fungerar tack vare sina imperfektioner, inte trots dem. Beslut under osäkerhet leder enligt Keynes till så mycket misslyckande och kommer i förlängningen att göra att hela det marknadsekonomiska systemet får dras med alltmer tydliga brister, vilket således motiverar regleringarna (se avsnitt 7.1)¹⁴.

2.2 Prismekanismens betydelse – ”som genom en osynlig hand”

Vi har nu en åtminstone skissartad bild av den teori som både Friedman och Hayek har försökt motverka under hela deras yrkesverksamma liv. Vad ligger bakom deras misstro mot Keynes och den statliga interventionismen? Innan jag på ett mer detaljerat plan redogör för Friedmans nationalekonomiska fundament bör vi stanna upp och granska Friedman och Hayeks grundläggande principiella antaganden.

Prismekanismen är central för den processorienterade syn som den österrikiska ekonomiska skolbildningen stod för. De menade att all form av inskränkning och styrning av prismekanismen på statlig väg ledde till en stel planekonomi. Von Mises (som hade neoklassikern Carl Menger som lärare) deltog på 20-talet i den så kallade kalkyldebatten, där han kritiserade möjligheten av att statliga planvärden skulle ersätta den fria prismekanismen¹⁵. Hayek har fördjupat denna kritik och hans grundläggande (nationalekonomiska) tes är att priserna är överlägsna informationsbärare. Priset på varan kommunicerar var efterfrågan och vinsterna finns, och dessutom hur höga produktionskostnaderna blir. Priset visar helt enkelt effektivast var produktionsresurserna ska sättas in för att maximera avkastningen, enligt Hayek¹⁶.

Friedman utgår också ifrån prismekanismens överlägsna effekter. Först tar han, liksom Hayek, fasta på att de är överlägsna informationsbärare. När priset på en naturtillgång ändras, sprids det blixtnabbt till övriga producenter och tillverkare. Konsumenten reagerar också, även om han inte vet varför priset ändras. Friedman tar som exempel upp en blyertspenna: ju högre pris desto större motivation finns för konsumenten att använda den ”ned till roten”. Exemplet tangerar den andra viktiga rollen priserna enligt Friedman har, nämligen som incitamentskapare. Om priset på en vara stiger är detta meningslöst om inte tillverkaren har ett incitament i att hans vinst kommer att öka. Den tredje viktiga rollen som Friedman ser för prissystemet är som inkomstfördelare, vilket uteslutande sker effektivast genom marknadsmekanismen¹⁷.

Det är viktigt att nämna något om bakgrunden till Friedmans och Hayeks tro på prismekanismens effektivitet och då givetvis tilltron till marknadens överlägsenhet. Adam Smith, som med sitt verk *Wealth of Nations* (1776) anses ha grundlagt nationalekonomin som ämne, argumenterade dels för att specialiseringen i respektive land, att det som produceras är det varje land är bäst på, ger bäst resultat. För att detta ska fungera krävs marknaden, den store samordnaren. Detta i sin tur kräver fri

¹² Pålsson Syll, 2002, sid 346

¹³ Sandelin, 2001, sid 116

¹⁴ Pålsson Syll, 2001, sid 360

¹⁵ Ibid., sid 404

¹⁶ Eklund, 2001, sid 100

¹⁷ Friedman, 1980, sid 18-22

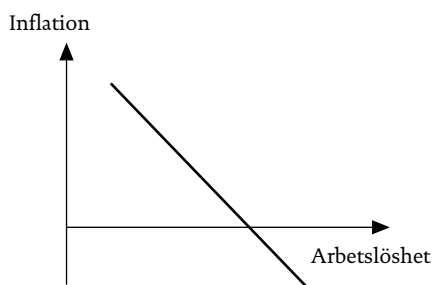
konkurrens, som genom vinstintresset, egoismen, styrs av konkurrensen till att leda till det allmänna bästa. ”Likt en osynlig hand” skapar marknaden de bästa möjligheterna till välbefinnande om den inte regleras¹⁸. Och ytterst, menar Friedman, vilar hans resonemang på Smiths idé om att priser uppstår på frivillig basis och koordinerar miljontals människor världen över, vilket således är marknadens främsta förtjänst¹⁹.

2.3 Centrala punkter i Friedmans nationalekonomiska teori

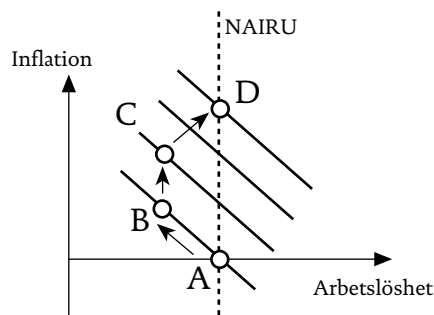
1956 gav Friedman ut *The Quantity Theory: A Restatement* och det tog 20 år för Friedman att få erkännande för hans syn på monetarism då han 1976 tilldelades Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne i ekonomi. Det grundläggande i hans teori handlar om nytolkningen av kvantitetsteorin. Den klassiska teorin säger att förändringar i penningmängden styr prisnivån, dvs inflationen. Friedman delar detta antagande. Enligt Friedmans tolkning utgår individen dessutom ifrån att efterfrågan på pengar är densamma som realbalanserna. Detta leder till att köpkraften blir det viktiga. Individerna är hela tiden medvetna om inflationen. Det intressanta blir således inte de nominella (löpande) priserna utan de reala (fasta) priserna, dvs vad folk i slutändan kan köpa för sina pengar. Penningefterfrågan var således mycket stabilare än vad keynesianerna hade påstått. Postkeynesianerna menade att det fanns ett utbudsförhållande mellan arbetslöshet och inflation, vilket blev deras tolkning av den så kallade Philipskurvan (figur A)²⁰. Det fanns ett val för den ekonomiska politiken, antingen kunde man försöka sträva efter låg arbetslöshet eller låg inflation. På 60-talet dominerade fortfarande den keynesianska tron på att de samhälls- och välfärdsekonomiska kostnaderna av hög arbetslöshet var större än de kostnader som en hög inflation orsakade²¹.

Friedman menade dock att denna tolkning av Philipskurvan var felaktig. På lång sikt råder nämligen inte detta samband. Friedmans tolkning av kurvan har kommit att kallas den vertikala Philipskurvan (figur B). Philipskurvan illustrerar de negativa effekterna av en statlig interventionistisk politik. Anta att staten försöker minska arbetslösheten genom att föra en aktiv finanspolitik (exempelvis via skatterna), (A → B, enligt figur B). Det är bara på kort sikt som individerna kommer att acceptera den så kallade penningillusionen, när även nominella löneökningar är relevanta. Friedman utgår i sitt ekonomiska mikrofundament (utifrån individer och preferenser) ifrån att en rationell agent emellertid snart

Figur A - Philipskurvan

Figur B - Den vertikala Philipskurvan

¹⁸ Eklund, 2001, sid 99

¹⁹ Friedman, 1980, sid 13-14

²⁰ Alban William Philips (1914-1975) hade i en statistisk undersökning hittat ett jämt, negativt samband mellan löneökningstakt och arbetslöshet, vilket var den ursprungliga så kallade Philipskurvan, Sandelin, 2001, sid 121

genomskådar den nominella och ser att den inte överensstämmer med den reala löneökningen (d v s individers köpkraft minskar). När arbetarna (och i vissa fall även företagen) inser detta kräver de högre löner, vilket ökar inflationen ($B \rightarrow C$, se figur B). Denna process utgör den s k löne- och prisspiralen. För att nå full sysselsättning krävs det att penningpolitiken (ökning eller minskning av riksbankens penningutbud) inriktas på att överraska arbetarna genom en ökande inflationstakt. Denna inflationsbrasa leder till att Philipskurvan får en allt brantare lutning och kostnaden av inflationen blir allvarligare än arbetslösheten²².

För att förstå detta måste ett par saker påpekas. Först tillför Friedman individers framåtblickande och bakåtblickande förväntningar om inflationen, vilket utgör en lika viktig del i Philipskurvan som den verkliga inflationen²³. Och för att förstå resonemanget till varför kurvan på lång sikt är vertikal ligger Friedmans resonemang kring det han kallar den naturliga arbetslösheten, vilket idag går under benämningen "NAIRU" (Non Accelerating Rate of Inflation). På kort sikt kan alltså individerna "luras" till att tro att deras nominella löneökning är real, vilket gör att regeringen tillfälligt når målet med att få ned arbetslösheten. När de dock inser att det inte lönar sig att arbeta kommer arbetslösheten att stiga ($C \rightarrow D$, enligt figur B), Friedman menar således att den naturliga arbetslösheten är frivillig, arbetaren gör en rationell avvägning mellan arbete och fritid²⁴. Den naturliga arbetslösheten är helt enkelt den arbetslöshet där arbetaren och företagen har gjort korrekta rationella antaganden om sin reala köpkraft, vilket leder till ett stabilt penningvärde. Detta innebär ett jämt och oförändrat inflationsvärde. Om arbetslösheten minskar innebär det att folk gör felaktiga antaganden, vilket gör att löne- och prisspiralen går igång och inflationen ökar²⁵. Man kan invända mot detta resonemang och hävda att Friedman marginaliserar den negativa effekt arbetslösheten har på individer. Frågan är om det är rationellt att hela tiden göra en avvägning om man bör arbeta eller säga upp sig, helt beroende på hur mycket pengar man har att spendera. Man måste i resonemanget ta med vilka verkliga valmöjligheter arbetstagarna har. I USA är bara drygt en tredjedel berättigade till arbetslöshetsunderstöd²⁶. Utifrån dessa villkor kan trovärdigheten i Friedmans psykologiska antagande ifrågasättas. Om valet dels står mellan att ha ett arbete där köpkraften är låg och dels vara arbetslös ligger prioriteringen troligtvis på att kunna betala för mat och husrum. Alltså fortsätter man arbeta.

Vi inledde avsnittet med Friedmans nytolkning av kvantitetsteorin. Detta utgör ett fundament i hans s k monetarism och står i direkt motsättning till Keynes makroekonomiska efterfrågepolitik. Vad innebär monetarismen? Monetarismen utgår ifrån följande antagande: Om en stats budgetunderskott finansieras "via sedelpressarna", d v s genom upplåning i centralbanken, leder detta till en inflationsbrasa (Tyskland på 20-talet är det klassiska exemplet). Likaledes leder en åtstramning av centralbanken till att penningmängden minskar och priserna faller. Detta samband håller alla med om, man tvistar dock om hur starkt det är. Friedman hävdar att detta samband är mycket starkt, därför kallas hans teori monetarism, och inflationsbekämpningen ska i första hand inriktas på att ha kontroll över penningmängden²⁷. Tanken om den naturliga arbetslösheten har som bärande element att en statlig ekonomisk finanspolitik mer stjälper än hjälper arbetslöshetsbekämpningen. Detta resonemang leder fram till att penningpolitiken, inte finanspolitiken, blir det mest effektiva sättet att hålla inflationen nere.

²¹ Sandelin, 2001, sid 124

²² Ibid., sid 123- 125

²³ Hall, Taylor, 1996, sid 211

²⁴ Sandelin, 2001, sid 124

²⁵ Eklund, 2001, sid 340

²⁶ Hall, 1996, sid 128

Utifrån resonemanget ovan ordinerar Friedman och monetaristerna en ekonomisk politik inriktad på åtstramning. Om man genom nedskärningar av de offentliga utgifterna minskar budgetunderskottet kan på det viset penningmängdens ökning hejdas, vilket i sin tur kommer att minska inflationen och få rörelsen längs Philipskurvan att röra sig i ”rätt” riktning. Med denna åtstramande politik hoppas man att den initialt högre arbetslöshet detta medför kommer att minska så snart löntagare och företag förstår att deras reala köpkraft ökar. Ju snabbare förväntningarna formas efter den åtstramande politiken, desto mindre smärtsam och utdragen hävdar Friedman att effekterna på arbetsmarknaden blir. Dessa råd har många regeringar i Europa följt sedan 80-talet (bl a Storbritannien under Thatcher) vilket har fått som konsekvens att inflationen har pressats ned, dock nådde arbetslösheten rekordnivåer. Uppenbarligen var Friedman och andra ekonomer väl optimistiska angående hur väl folks rationella förväntningar föll ut, vilket emellertid inte är hela sanningen. Man talar om också om arbetslöshetens persistens, när den väl börjat öka biter sig arbetslösheten fast och den sjunker bara långsamt tillbaka. Arbetslösheten drabbar i högre grad än tidigare yngre, lågutbildade och äldre. Dessa grupper får det mycket svårt att ta sig in på arbetsmarknaden igen, vilket leder till att de blir permanent utslagna från arbetsmarknaden. Detta illustrerar problemet med åtstramningspolitiken. I och för sig sjunker inflationen, dock till priset av stora mänskliga och samhällsekonomiska kostnader²⁸.

Om nu arbetslösheten skulle sjunka, kan man på empiriska grunder ifrågasätta om det just är Friedmans syn på att företag och individer på ett riktigt sätt uppskattar sin köpkraft (via rationella förväntningar) som får den att minska. Kan det inte istället vara så att folk tvingas arbeta med tuffare villkor för att vara berättigade till arbetslöshetsunderstöd på en alltmer flexibel²⁹ arbetsmarknad? Eller kanske det är så att en flexibel arbetsmarknad förutsätts om arbetslösheten ska gå ner på det sätt som Friedman i sitt marknadsliberala resonemang förutspår? Visst, detta är bara spekulationer, men faktum kvarstår att det finns en fara när man som Friedman bara utgår ifrån psykologiska individuella antaganden, som sedan ligger till grund för hela hans teori. Faran ligger i att förändringar i strukturella samhällsliga förhållanden marginaliseras, när bara hans psykologiska hypoteser om individers rationella förväntningar sätts i fokus.

Även om Hayek aldrig har accepterat Friedmans monetarism, står han givetvis närmare monetarismen än keynesianismen. Hayek sätter, likt monetaristerna, pengar i centrum och vill underlätta villkoren för monetär stabilitet. Han menar att det viktiga är att återupprätta det han kallar ”sound money”, genom att motverka interventionistisk statlig politik som stöds av särintressen (där det mäktigaste är fackföreningsrörelsen, se avsnitt 6.1)³⁰.

²⁷ Eklund, 2001, sid 258

²⁸ Eklund, 2001, sid 313-314

²⁹ I USA har de deltidsanställdas antal tredubblats sedan 1968, Klein, 2000, sid 275. Företagen söker nu få en reserv av timanställda och tillfälligt anställda, för att hålla nere de fasta omkostnaderna för de anställda. De slipper de förmåner som facket (åtminstone historiskt) garanterade de anställda, samtidigt som de försöker ställa krav på de anställda som om de vore heltidsanställda. Dessa tillfälligt anställda är i själva verket underbetalda och utan den trygghet som den traditionella heltidsanställningen garanterar dem., Ibid., sid 263. I Europa går socialdemokraten Tony Blair i bräschen för kampen för att nå en flexibel, avreglerad arbetsmarknad.

³⁰ Gamble, 1996, sid 168-169

2.4 Konkreta politiska konsekvenser av Friedmans ekonomiska idéer

I Sverige följde vi Friedmans rekommendationer 1993 och gjorde riksbanken till en självständig institution. Inflationsbekämpning blev det viktigaste målet. Målet är att inflationen ska ligga på två procent, men i realiteten kan denna siffra fluktuera mellan 1-3 procent. Centralt är att Riksbankens representanter är opolitiska tjänstemän. De ska inte ta oansvariga ekonomiska beslut efter påverkan av politiker. Riksbankens möjlighet att bedriva penningpolitik har stärkts på bekostnad av regeringens möjligheter att bedriva en aktiv, konjunkturstabiliserande politik³¹. Detta är i linje med Friedmans tänkande (se avsnitt 6.2). I Sverige står riksbankens ledning emellertid fortfarande under direkt demokratisk kontroll (de väljs indirekt av politiker). Direktionen kan omväljas och de kan även avsättas om de inte korrekt anses kunna uppfylla sina plikter, om de gjort sig skyldiga till ”allvarlig försummelse”³².

Konsekvensen av att låginflationsmålet är det allövertumfande värdet gör att det mekaniskt går att förutse hur riksbanken agerar. Säg att ett antal fackförbund samordnar sina aktioner (vilket dock har försvårats i Sverige på grund av att löneförhandlingarna har decentraliserats) och får igenom ett antal lönekrav som enligt en keynesiansk syn skulle vara berättigade i syfte att försöka utjämna konjunkturen. Automatiskt blockerar då riksbanken de positiva effekterna av dessa löneökningar genom att höja räntan för att undvika att löne- och prisspiralen går igång. Man för då en restriktiv, åtstramande politik enligt Friedmans principer. Detta sker oberoende av konjunkturläget. Det som ytterligare försvårar lönehöjningar i offentlig sektor, och som kan få riksbanken att reagera, är att de kan leda till att budgetunderskottet (skillnaden mellan statens statliga inkomster och utgifter) överskrider sina fastlagda ramar.

Inom EU och ECB (Europeiska centralbanken) har Friedmans idéer fått ännu större genomslag. Dels är inflationsbekämpningen för ECB liksom för riksbanken central. Officiellt har man ett inflationsmål på 2 procent. Inflationen får dock inte överstiga 2 procent eller anta ett negativt värde, vilket gör att man i realiteten strävar efter 1 procents inflation³³ (detta är således en konsekventare tillämpning av Friedmans teorier än Sveriges riksbanks mer flexibla inflationsmål). Dessutom finns de framförhandlade villkoren för den så kallade stabilitetspakten i EU:s Maastrichtfördrag. De viktigaste kraven i pakten är att det statliga budgetunderskottet inte får överstiga 3 procent av BNP och att statsskulden inte får överstiga 60 procent av BNP³⁴. Detta ligger helt i linje med Friedmans strävanden efter en balanserad budget, vilket dock i realiteten försvårar för en långsiktig strategi i kommunal och statlig verksamhet.

Penningpolitiken via räntevapnet (räntan höjs eller sänks för att påverka ekonomin) ska ECB bedriva restriktivt, så inte felaktiga beslut fattas. Den gemensamma penningpolitiken gör att om en enskild regering bedriver en oansvarig aktiv finanspolitik drabbas övriga länder inom EMU, därför är det viktigt att bindande regler (som de i stabilitetspakten) efterföljs via ett tvingande regelverk³⁵. Konsekvensen blir att EMU strävar efter att penningpolitiken via centralbanken blir det mest effektiva sättet på vilket en stabiliserande restriktiv politik kan bedrivas, vilket överinstämmer med implikationerna av Friedmans monetarism. Detta är emellertid en mer pragmatisk tillämpning av

³¹ Persson, 2002, sid 18-19

³² Flam, 2002, sid 16

³³ Lundborg, 2002, sid 198

³⁴ Flam, 2002, sid 16

³⁵ Heikensten, 2000, sid 5-6

Friedmans mer hårdföra förslag om att stater borde ha en penningpolitik styrd av en autopilot, d v s att penningtillväxten borde begränsas till 3 procent oberoende vad som händer³⁶. Konsekvensen av denna idé är att en stabiliserande penningpolitik omöjliggörs. ECB har fortfarande utrymme att använda räntevapnet, om än i begränsad omfattning.

Slutligen kan det konstateras att jämfört med Sveriges riksbank är ECB självständigare. Ledningen får inte ta emot krav ifrån regeringar eller andra krafter utanför banken. Dessa ledamöter väljs av regeringscheferna i EMU-länderna, de sitter under en period av 8 år och de kan inte omväljas (givetvis med motiveringen att de då inte har något intresse av att fatta ekonomiskt oansvariga beslut). Dessutom är de i princip oavsättliga (så länge de anses kapabla att utföra sitt arbete eller inte begår grovt kriminella handlingar). ECB står inte under direkt demokratisk kontroll, vilket dock är ett kännetecken för allt samarbete inom unionen som bedrivs på mellanstatlig nivå³⁷.

³⁶ Hall, 1996, sid 493

³⁷ Flam, 2002, sid 22-23

3 Friedman, Hayek och Nozicks negativa frihetsdefinitioner

Klassiska liberaler som Tocqueville, Mill och Constant pekade på det viktiga i att ha en stark stat så att både positiva och negativa friheter kunde säkras för individerna³⁸. Gemensamt för de tre tänkarna vi undersöker är dock att de definierar frihet negativt.

3.1 Hayeks frihetsdefinition

Hayeks definierar frihet som frånvaro av: ”coersion by other men”³⁹, d v s när någon ställer upp hinder som på ett direkt sätt inskränker friheten för andra. Väsentligt blir således hur man definierar begreppet ”tvång”. Hayek definierar tvång som att miljön eller yttre tillfälligheter tvingar individen att för att undvika ett ännu större lidande inte har möjlighet att leva efter sin egen livsplan. Individen blir bara ett verktyg i andras händer. Det allvarliga med detta, menar han, blir att individens egenvärde försvinner⁴⁰.

3.2 Friedmans frihetsdefinition

Friedmans negativa frihetsdefinition är snarlik Hayeks med det tillägget att Friedman talar om politisk frihet: ”Political freedom means the absence of coercion of a man by his fellow men”⁴¹, sålunda är det frihet från något snarare än till något. Friedmans frihetsbegrepp har dock två innebörder, och den ekonomiska friheten är den andra⁴². Det är marknaden som skapar mångfalden, och det är i den meningen Friedman hävdar att marknaden ger individerna ekonomisk frihet (till skillnad ifrån ökad politisk koncentration, som tenderar att leda till konformitet)⁴³. Ekonomisk frihet innebär sålunda frihet att välja. Även detta frihetsbegrepp blir negativt, då det enda som garanteras är individernas skydd och säkerhet mot en alltför auktoritär stat. Om individen inte är utsatt för detta tvång är han således fri att välja⁴⁴.

3.3 Nozicks frihetsdefinition

För att förstå Nozicks frihetsdefinition gäller det att inse att den är intimt sammanlänkad med hans idé om självägarskapet. Nozicks teori bygger på ett värde, nämligen att vi har absoluta äganderättigheter. Vi äger oss själva och även våra materiella ägodelar. Man har inte rätt att inkräkta på dessa rättigheter utan att individen ger sitt medgivande, så friheten blir helt enkelt en konsekvens av detta självägande⁴⁵. Utifrån självägarskapet härleder Nozick ett antal vad han kallar negativa frihetsrättigheter, som är i linje med Friedmans och Hayeks frihetsdefinitioner. Så länge man inte är utsatt för tvång och inte skadar någon annan har man inte heller ansvar för någon annan. Friheten inskränker sig till individers

³⁸ Blomgren, 1997, sid 84

³⁹ Hayek, 1960, sid 19

⁴⁰ Ibid., sid 20-21

⁴¹ Friedman, 1962, sid 15

⁴² Blomgren, 1997, sid 80

⁴³ Friedman, 1962, sid 15

⁴⁴ Blomgren, 1997, sid 84

⁴⁵ Wolff, 1993, sid 16

rätt till icke-inblandning⁴⁶. Nozick formulerar träffande sin ståndpunkt: "My property rights in my knife allow me to leave it where I will, but not in your chest"⁴⁷.

3.4 Kritik mot det negativa frihetsbegreppet

Den kanske tydligaste konsekvensen av tänkarnas negativa frihetsdefinition kan skönjas i den olyckliga sammanblandning som Hayek ser mellan makt och frihet. Han menar att när man ser ett omedelbart samband mellan frihet med välstånd tas friheten ur sin ursprungliga betydelse. När frihetsbegreppet betraktas på detta sätt tror man att detta legitimerar en omfördelning av välståndet, "Yet, though freedom and wealth are both good things which most of us desire and though we often need both to obtain what we wish, they still remain different. Whether or not I am my own master and can follow my own choice and whether the possibilities from which I must choose are many or few are two entirely different questions"⁴⁸. Friedman ser också frihet som skilt ifrån materiellt välstånd. Om de ändå sammanföls, är det en positiv bieffekt men också bara det⁴⁹. Utifrån Nozicks synsätt om okränkbara rättigheter (se avsnitt 3.5) hårdas särskiljandet mellan frihet och en materiell bas ytterligare, och Nozick går så långt att hans dom om beskattning (som ju är på det sätt som välfärdsstaten fungerar, d v s via skatterna omfördelas rikedom) lyder: "Taxation of earnings from labor is on a par with forced labor"⁵⁰.

Dessa synsätt motsäger idén om att frihet skulle vara sammankopplat med en strävan efter välfärd eller ett försök till omfördelning av resurser. Som också framgick i citatet av Hayek ovan skiljs frihet från makt och är inte heller avhängigt vilka valmöjligheter en person har. Det enda som är relevant är graden av tvång som en person är utsatt för. Hayek illustrerar detta med att luffaren under Waterloo Bridge är friare än den sovjetiske genomsnitts medborgaren, då luffaren i alla fall inte är utsatt för samma juridiska tvång som denne⁵¹.

Vi har tills nu uppehållit oss vid den negativa frihetsdefinitionen. Som svar på Hayeks påstående om luffarens frihet är det relevant att peka på hur en mer positiv rättighetsdefinition (likväl som man talar om "frihet till eller från något" kan man även göra det i fråga om rättigheter) skulle se ut. Det forna östblocket skulle svara Hayek att väst å sin sida har misslyckats med att skydda medborgarnas sociala och ekonomiska rättigheter. Vad hjälper det luffaren (enligt exemplet ovan) att han har politiska och medborgerliga rättigheter under bron om han samtidigt riskerar att svälta ihjäl?⁵². De mer generösa frihetsdefinitionerna, där både civila och ekonomiska fri och rättigheter garanteras individerna i ett samhälle, härstammar från Marx devis: "Av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov!"⁵³

Vi koncentrerar oss nu åter på den negativa frihetsdefinitionen. Det är som vi sett en mycket snäv definition, vilket både har för och nackdelar. Fördelen, skulle förespråkarna säga, är att vid en negativ definition undviks normativa oklarheter om vad frihetsbegreppet ska innefatta⁵⁴. Negativa fri och

⁴⁶ Nozick, 1974, sid 30

⁴⁷ Ibid., sid 171

⁴⁸ Hayek, 1960, sid 17

⁴⁹ Friedman, 1962, sid 195

⁵⁰ Nozick, 1974, sid 169

⁵¹ Plant, 1994, sid 231

⁵² Ibid., sid 259

⁵³ Kymlicka, 1999, sid 170

⁵⁴ Plant, 1994, sid 235

rättigheter kan tillgodoses universellt, medan positiva rättigheter blir meningslösa då de är av sådan karaktär att ingen har en skyldighet att implementera dem⁵⁵.

Plant argumenterar för att synen på tvång inte är så oproblematisk som förespråkarna för det negativa frihetsbegreppet gör gällande. Tvång blir i deras tolkning bara en fråga om avsiktliga och identifierade hinder⁵⁶, vilket i tvångsförfarandet sker då man direkt kan identifiera en individ eller grupp⁵⁷. Plant menar emellertid att denna typ av avsiktligt tvång måste kompletteras med (2) hot och erbjudanden och (3) strukturellt och indirekt tvång. Han hävdar att den ovan nämnda distinktionen om det avsiktliga tvångets icke-normativa karaktär i realiteten är svår att upprätthålla. Det enda fall det täcker är när det är fysiskt omöjligt att handla på annat sätt ("ge mig dina pengar annars skjuter jag dig"), för så fort andra mer normativa värden som kränkningar av värdighet eller religiösa värderingar (d v s individens intressen och preferenser) inkluderas riskerar den snäva tvångstolkningen att bli normativt "besudlad" och i förlängningen förlorar då den negativa frihetsdefinitionen i trovärdighet. Det blir ännu svårare att upprätthålla denna distinktion om man definierar tvång utifrån hot och anbud, som ju täcker så många fler fall än vad som gäller för avsiktligt tvång. Det blir således en fråga om godtycklighet i vilken grad det är möjligt för individen att handla annorlunda. Det kan fortfarande hävdas att det bara är det man under pistolhot tvingas att göra som är det centrala. Dock kan man tänka sig exempel där en individ med enorma resurser kan utöva ett stort ekonomiskt tvång över en fattig eller en religiös person. Om den fattige eller den religiöse inte handlar i enlighet med den mäktiges vilja, så kan konsekvensen bli att ett religiöst föremål eller en person vanhelgas, vilket inte blir fysiskt omöjligt för den svagare parten att förhindra, samtidigt som det dock i praktiken blir mer eller mindre omöjligt⁵⁸.

Vi kan nu svara på den kritik som de negativa frihetsförespråkarna anförde ovan, nämligen att det bara är en negativ frihetsdefinition som genom att vara icke-värderande kan göra anspråk på universalitet. Man kan kontra och undra över relevansen av en frihetsdefinition som är tillämplig över ett så litet antal fall, och undra om en så smal definition inte är på gränsen till att vara analytiskt meningslös. "Omedelbart tvång under pistolhot": hur ofta är man utsatt för tvång av den typen? Det är väl det Plant vill åt i hans exempel ovan om den religiöse som om han inte handlar i enlighet med någons vilja gör att hans religion blir skändad. Om inte det och liknande fall räknas, då undrar man vad den praktiska nyttan i vårt vardagliga liv är med den negativa frihetsdefinitionen och dess icke-normativa definition som förutsätter att tvång i realiteten innebär att det är fysiskt omöjligt för oss att handla annorlunda.

Vi har hittills hållit oss på den individuella förklaringsnivån. Man kan hävda att detta är som att befinna sig på toppen av isberget, under isen finns de strukturella förklaringarna. Det är nu dags att behandla Plants tredje definition av tvång, den som har att göra med strukturellt och indirekt tvång. Denna definition av tvång är bredare. Oavsiktlighet och mer indirekta, strukturella och omgivande faktorer tas även med i bilden. Om ett dessa kopplas samman med definitionen av tvång, blir det ännu fler fall som inte faller under den snäva negativa definitionen. Men, som konstaterats, för Hayek och de övriga tänkarna är avsiktligheten det centrala. Hayek och i viss mån Friedman kommer att legitimera marknadsprocesserna med att även om de kan anses drabba individer orättvist, är dessa utgångar legitima just för att de är oavsiktliga⁵⁹ (En kritik mot detta synsätt följer i avsnitt 7.3). Detta resonemang för även som vi kommer att se Nozick när han menar att så länge själva marknadsprocessen sker på ett rättvist sätt kan ingen anse sig ha blivit förfördelad.

⁵⁵ Plant, 1994, sid 232

⁵⁶ Blomgren, 1997, sid 116

⁵⁷ Plant, 1997, sid 232

⁵⁸ Ibid., sid 232

⁵⁹ Ibid., sid 233-235

Tills nu har vi i kritiken ”spelat på Hayeks planhalva”, d v s vi har inte direkt kopplat frihet till makt (även om det i viss mån är ofrånkomligt så fort man lämnar den snäva definitionen av tvång). Lukes sätter dock i det han kallar sin tredimensionella syn på makt främst fokus på vem som har kontroll över dagordningen, och således blir de faktiska valmöjligheterna en individ har helt satta i fokus. Både agents medvetna och omedvetna konflikter blir relevanta utifrån detta maktperspektiv. Vidare menar Lukes att den stora fördelen med denna maktdefinition är att det är mer i överensstämmelse med de faktiska förhållandena att betrakta makt (och då givetvis frihet) ur en yttre kontextuell ram⁶⁰. Accepterar man denna maktdefinition blir Hayeks särskiljande av frihet och makt svår att upprätthålla, och det blir även svårt att argumentera för att frihet och välbefinnande är frikopplade.

3.4 Individens frihet

Det som förenar tänkarna i sin syn på individens frihet är att alla människor har rätt att själva definiera sina mål och livsplaner eller som Hayek uttrycker det: ”The recognition that each person has his own scale of values which we ought to respect, even if we do not approve of it, is part of the conception of the value of the individual personality”⁶¹. Tänkarna har även det gemensamt att de följer Kant i sitt ställningstagande att människor inte bara får behandlas som medel utan att de alltid måste tillåtas utgöra mål i sig, som Nozick tydligast formulerar⁶².

För Hayek är frihet det högsta värdet. Och inte bara det, det är ett villkor för andra värden, vilket betyder att det inte kan ske en avvägning mellan frihet och t e x social rättvisa⁶³. Att frihet i den meningen som ovan beskrevs kan säkras för individen är intimt förknippat med ett konsekvensialistiskt argument, nämligen Hayeks erfarenhet av att välfärdsstaten systematiskt kränker de värden som ovan räknades upp som centrala för individen, vilket gör honom skeptisk inställd till denna⁶⁴ (se vidare avsnitt 6.1).

Frihet har ett värde i sig även för Friedman. Det kan tilläggas att en av hans viktigaste teser är intimt förknippad med hans frihetsdefinition, nämligen idén om att ekonomisk frihet är ett nödvändigt villkor för politisk frihet⁶⁵. Implicit i detta resonemang ligger antagandet att kapitalismen de facto genererar mer välfärd än varje annat system⁶⁶. En värdekonflikt kan i och med detta skönjas hos Friedman: är det nyttomaximeringen eller värnandet om individens frihet som är det grundläggande i hans filosofi? Man kan märka en övervikt till förmån för individen, det är för detta värde Friedman med moralisk kraft brinner. Men om Friedman nu ger individualismen ett så centralt värde, gör det väl detsamma om kapitalismen leder till bra konsekvenser eller inte. Och hur rimmar det med hans syn på nationalekonomins status som en värderingsfri forskning? Blomgren har nog svaret på frågan: ”Förmodligen måste denna motsägelse betraktas som en följd av helt olika roller hos Milton Friedman. För nationalekonomen Milton Friedman är det bara möjligt att uttala sig om kapitalismens goda resultat. För den politiske filosofen Friedman är däremot individualismen en politisk övertygelse, och ett fundament”⁶⁷.

⁶⁰ Lukes, 1974, sid 24-25

⁶¹ Hayek, 1960, sid 79

⁶² Nozick, 1974, sid 32

⁶³ Barry, 1979, sid 55

⁶⁴ Blomgren, 1997, sid 170

⁶⁵ Friedman, 1962, sid 8

⁶⁶ Blomgren, 1997, sid 77

⁶⁷ Blomgren, 1997, sid 79

I förra avsnittet konstaterades det att frihetsbegreppet är helt centralt även för Nozick. Så vad skiljer egentligen Nozick från Friedman och Hayek? En hel del faktiskt och Nozicks skiljer sig inte bara från dem utan hans teori kan: ”inte kopplas till vare sig naturlagstraditionen (Locke) eller naturrättstraditionen (Kant). Självfallet har den ingenting att göra med utilitarismen. Den utgör en helt egen variant av politiskt-filosofiskt tänkande, utan idéhistorisk motsvarighet”⁶⁸. Vidare tvivlar Blomgren på om det är en politisk teori överhuvudtaget, då den saknar det Rawls benämner en Basic Structure, eller det man kallar en teori om staten⁶⁹. Således är även tänkarnas syn på frihetsbegreppet (och alla andra värden) olika. ”Hayeks och Fridmans kritik är dock empirisk, och villkorlig. Nozicks kritik är däremot helt och hållet principiell, och ovillkorlig”⁷⁰. Oberoende av konsekvenserna måste de grundläggande värdena respekteras, menar Nozick i sann fundamentalistisk anda. Som vi har sett närmar sig speciellt Friedman och även i viss mån Hayek denna fundamentalism, när individens värde övertrumfar den eventuella nytta det renodlade marknadsekonomiska systemet genererar. Som vi har sett ”räddas” dock Friedman av sin förmenta objektivitet i rollen som nationalekonom, hans primära syfte i denna roll är ju att peka på de goda effekterna av en avreglerad ekonomi. Denna ambition ”spiller över” även till Friedmans politiska filosofi, och räddar honom från den fundamentalistiska fällan som man kan anse att Nozick har försatt sig i. Som vi kommer att se argumenterar Hayek (dock på en mer avancerad nivå men med samma grundantaganden) på ett likartat sätt som Friedman, så inte heller han kan anses ligga alltför nära Nozick.

⁶⁸ Blomgren, 1997, sid 222-223

⁶⁹ Ibid., 223

⁷⁰ Ibid., sid 222

4 Marknadens möjligheter

4.1 Friedmans syn på marknadens möjligheter

Det som nu sägs om Friedman är i egenskap av hans tankar som politisk filosof. Som vi emellertid kommer att märka är hans nationalekonomiska forskning en viktig utgångspunkt för hans politisk-teoretiska tankar.

Vi såg i avsnitt 3.5 att en av Friedmans bärande teser (både i egenskap av nationalekonom och politisk filosof) är att ekonomisk frihet är ett nödvändigt villkor för politisk frihet. Vad är då implikationerna av denna tes? Som vi kommer att se i avsnitt 6.1 är detta en omskrivning av Hayeks syn på att alltför stor statlig inblandning obönhörligen leder till en förtryckande ofrihet för individerna. Friedman ser sig med detta synsätt bara förmedla en tradition utifrån Hayek, von Mises och Dicy (som han kallar de filosofiska radikalerna⁷¹). Även i Friedmans politisk-filosofiska tänkande ser han således konsekvensialistiskt på det hela. Att marknaden får verka obehindrat blir således en garant för att även den politiska friheten kan spira. Ekonomisk frihet är dock inte ett tillräckligt villkor för politisk frihet, Friedman ser denna relation som komplex och inte automatiskt ömsesidig⁷². Men utifrån sin och de filosofiska radikalernas positiva syn på marknaden som beskrevs ovan menar han att utvecklingen under 1900-talet kan beskrivas som: "There was a large measure of political freedom that was accompanied by economic reform in the direction of a great deal of laissez faire. An enormous increase in the well-being if the masses followed this change in economic arrangements"⁷³. Den första meningen beskriver Friedmans empiriska påstående att ekonomisk frihet genom de fria marknadsmekanismerna i förlängningen tenderar att generera politisk frihet, d v s demokrati (För en fördjupad kritik mot detta argument, se appendix A). Den andra meningen syftar på det som brukar kallas nedsippningseffekten av en politik baserad på laissez-faire, ett argument som Friedman och även Hayek i högsta grad omfattar. Enligt denna syn behöver ekonomin flexibla ojämlikheter för att fortfarande vara innovativ. I början kan bara rika människor köpa vissa produkter, men dessa kommer så småningom att kunna konsumeras av alltfler, rikedomerna kommer tack vare den renodlade fria marknadsmekanismen att sippra ner till de fattigare lagren⁷⁴.

Ett betydande argument Friedman framför är att marknaden, till skillnad ifrån statlig makt, kan spridas till synes oändligt. Det kan finnas många miljonärer och mäktiga företag, men det kan bara finnas en politisk ledare. Om politisk och ekonomisk makt slås ihop, som i kommunistiska stater, blir maktkoncentrationen oundviklig. Centralt är således att ekonomisk makt skiljes från politisk, marknadens uppgift karaktäriseras då av en kontroll och motviktsfunktion gentemot staten⁷⁵. I kapitalistiska stater kan subversiva idéer "sponsras" av rika olikttänkande, med det mest kända fallet exemplifierat i samarbetet mellan Marx och Engels. Den som vill propagera för sina subversiva idéer behöver dock inte gå så långt som till att övertyga finansierarna ideologiskt, eftersom den som driver en tidning bara har ett vinstmaximeringssyfte. Det räcker alltså med att den politiskt drivne kan övertyga finansieraren om avkastningen projektet kommer att generera, hävdar Friedman. Det är svårare

⁷¹ Friedman, 1962, sid 11

⁷² Ibid. sid 10

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Plant, 1994, sid 97-98

⁷⁵ Friedman, 1962, sid 15-16

att se hur det skulle gå till i kommunistiskt samhälle. Man skulle kunna tänka sig att staten skulle ge bidrag till subversiva tankar, men det är svårt att se hur det skulle fungera i praktiken⁷⁶.

Marknaden fungerar förutsatt att transaktionerna är frivilliga utifrån bägge parterers perspektiv och att full information kan garanteras. Detta utgör den fria konkurrensutsatta ekonomins främsta villkor. I princip ska ett antal Robinson Crusar kunna byta varor med varandra till ömsesidig fördel, enligt Friedmans tolkning av Smiths tankar (se avsnitt 2.3). Företag, pengar, arbetsdelning och specialisering är alla delar av den alltmer avancerade marknadsekonomin. Principen med uttillståndet hos samarbetet mellan Robinson Crusarna är dock detsamma, nämligen att samarbetet sker utan tvång. Det finns två villkor som måste uppfyllas för att detta ska kunna ske. Beträffande företagen, är det dels viktigt att de är i privat ägo, så att det ytterst är kontrakt mellan individer som sluts. Vidare är det viktigt att individerna är fria att välja om de vill ingå i en speciell transaktion, som således måste vara helt frivillig⁷⁷. Vi ser nu att hans syn på marknadens funktionssätt är en direkt konsekvens av hans negativa frihetsdefinition (se avsnitt 3.2).

På vilket sätt kan då tvång hindra individer från att få del av den fria marknadens förtjänster som beskrivs ovan? Ett effektivt sätt att försvåra för marknadens funktionssätt är monopol, som undertrycker individernas frihet genom att inskränka deras alternativ⁷⁸. Synen på monopolen är också något som utgör en viktig del av kritiken i avsnitt 7.3 nedan, så jag kommer nu att ge en ganska ingående beskrivning dels av monopolens tekniska natur, och även beskriva Friedmans syn på monopolen.

För att förstå hur ett monopol fungerar är det viktigt att ha klart för sig vad som menas med det ekonomiska idealtillståndet fri konkurrens. För att fri konkurrens ska etableras på kort sikt måste ett antal villkor vara uppfyllda. Några av dem är: fritt inträde och utträde från marknaden, fullständig alternativt likvärdig information om alla varor och priser, fullständig rörlighet för alla produktionsfaktorer och frånvaro av marknads imperfektioner. Det är även viktigt att företag och hushåll är pristagare, ingen enskild får påverka priset. På lång sikt är företagets vinster lika med noll. Den fria konkurrensmodellen existerar knappast i verkligheten, den används för att marknadsformen garanterar effektivitet i resursutnyttjandet⁷⁹.

Vad utmärker då imperfekt konkurrens? Där har företagen viss marknadsmakt, d v s företagen är i viss mån prissättare, och påverkar priset genom att företaget delvis själv kan bestämma utbudet. Monopol är motpolen till perfekt konkurrens⁸⁰. Monopolister utgör marknaden och är i full kontroll över den utbudna kvantiteten, och är således ensam prissättare⁸¹. Monopolmakten består i att man kan ta ut ett högre pris än marginalkostnaden, och således maximera vinsten⁸². Man talar även om så kallade naturliga monopol, som innebär att ett företag kan producera utbudet till en lägre kostnad än om flera företag konkurrerade om det. Naturliga monopol uppkommer vanligtvis när starka stordriftfördelar kan uppnås. Stordriftfördelar innebär att utbudet ökar snabbare än kostnaderna⁸³. Dessa effekter kan nås enklare i branscher med stora fasta kostnader, där man måste producera mycket för att kunna få ner de fasta kostnaderna per producerad enhet, det dröjer således längre innan företagets avkastning

⁷⁶ Friedman, 1962, sid 17-18

⁷⁷ Ibid., sid 13-14

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Larsson, 2001, sid 79

⁸⁰ Ibid., sid 84

⁸¹ Pindyck, 2001, sid 328

⁸² Ibid., sid 669

⁸³ Ibid., 666

ökar⁸⁴. Traditionella exempel på detta är järnvägsnät, telenät, elproduktion och kraftproduktion, d v s nätverk som måste byggas upp innan tjänsten kan användas. Dessa områden har behandlats som kollektiva varor⁸⁵ och har tidigare drivits i offentlig regi eller via reglering. Statligt ägande inom dessa områden har alltså ansetts samhällsekoniskt motiverat⁸⁶.

För att förstå Friedmans syn på monopol och konkurrens måste vi redogöra för vad som är ryggraden i USA:s konkurrenslagstiftning, nämligen Antitrustlagarna. Dessa lagar är mer enhetliga och långtgående än i de flesta andra länder. Det har argumenterats för att de hämmar amerikanska företags chanser på världsmarknaden. Detta måste dock vägas mot att de genom att värna konkurrensen är nödvändiga för ekonomisk effektivitet och tillväxt⁸⁷. Dels består Antitrustlagstiftningen av Shermans akt 1 och 2. Del 1 i denna (genomdriven 1890) förbjuder otillåtna kontrakt, sammanslagningar, och beteenden som t ex att ett par företag går ihop och sätter ett högre pris än vad som är marknadsmässigt. Sektion 2 av Shermans akt pekar specifikt på det otillåtna i konspiratorisk direkt monopolskapande verksamhet. Claytonakten från 1914 är ännu tydligare i att spåra olika typer av otillåtet beteende, t ex när företag genom s k ”Predatory pricing” tränger ut mindre företag från marknaden genom att dumpa priset för att senare i kraft av sin storlek driva upp priset⁸⁸.

Friedman (uttolkad av sin tidigare elev Bork) menar att Antitrustlagarna stödjer en ideologi som sätter konsumenternas välfärd före den ekonomiska effektivitetens. Vidare menar han att Antitrustlagstiftningen på ett onödigt sätt skapar en fragmentering av företagen, vilket beror på en populistisk rädsla för det stora. Så på det viset hämmas både den ekonomiska effektiviteten och företagens förmåga att producera varor och tjänster effektivt. Regleringar och ineffektivitet blir följden av Antitrustlagarna, menar Friedman. Friedman anser att när lagstiftningen på detta sätt tillåts dominera försvåras det för den fria marknadsmekanismen och speciella intressegrupper tillåts istället dominera, vilket minskar den allmänna välfärden. Frihetsidealet marginaliseras på bekostnad av de påtvingade jämlikhetsidealen⁸⁹.

Hur ser Friedman på de naturliga monopolen? Han ser tre alternativ för dessa, nämligen: (1) privata monopol, (2), offentliga monopol och (3) offentliga regleringar. Av dessa ser Friedman, efter moget övervägande, det privata monopolet som det minst onda. Friedman är dock inte absolut på den punkten, utan han kan tänka sig att ett statligt monopol eller reglering kan accepteras om det är ett viktigt men begränsat område som omfattas. I samma andetag säger han dock, vilket gäller för exemplet med det statliga postmonopolet, att ett naturligt monopol per definition inte är ett offentligt monopol. Ett naturligt monopol motiverar sålunda inte att man stänger ute andra från att konkurrera, menar Friedman. Hans huvudargument, till förmån för privata monopol, är att offentliga monopol är svårare att avlägsna. De offentliga monopolen tenderar att via lagstiftning och lobbygrupper i högre grad cementeras⁹⁰. I en statisk kontext kanske det privata monopolet inte skulle vara lämpligt, men i en dynamisk kontext kommer det naturliga monopolet att bli svagare. Friedman ser en oundviklig process i förändringen av det naturliga monopolet. Antitrustlagarna och de naturliga monopolen är helt onödiga om man bara avreglerar för att underlätta för frihandeln, vilket sålunda är den utveckling Friedman syftar på. De statliga monopolen, t ex, brukar oftast leda till att en skatteökning blir följden. Detta blir dock omöjligt om man ska kunna konkurrera på en fri marknad.

⁸⁴ Eklund, 2001, sid 82

⁸⁵ Kollektiva varor definieras som att marginalkostnaden av att en extra människa konsumerar varan är noll och dessutom kan konsumenterna inte hindras från att använda varorna., Exempel är försvaret, vägar och ren luft, o s v. Pindyck, 2001, sid 644

⁸⁶ Larsson, sid 132-133

⁸⁷ Pindyck, 2001, sid 362

⁸⁸ Ibid., sid 360

⁸⁹ Frazer, 1988, sid 321-323

Även privata kartellbildningar, t ex inom bilindustrin, kommer att upplösas om de utsätts för konkurrens på världsmarknaden. Även den starka kartellen OPEC skulle kollapsa om marknaden avreglerades tillräckligt mycket, vilket skulle leda till större konkurrens⁹¹.

Angående sk externa effekter (som är en form av marknadsmisslyckande) tar Friedman främst upp det han kallar för ”granneffekter”, eller ”tredjemanseffekter”⁹². Enligt definition av kollektiva varor som beskrevs i not 84, hindras bara i vissa fall personer från att konsumera dessa, vilket leder till marknadsmisslyckande (Då folk kan snylta på något de inte betalar för). Vissa kollektiva varor kan göras om till säljbara genom att det görs möjligt att avgiftsbelägga dem⁹³. Friedman tar upp skillnaden mellan en nationalpark och en park i en stad. Det anses legitimt att ta ut avgifter i en nationalpark, folk kommer dit och njuter av naturen i flera dagar. En park i en stad fyller dock inte alls den funktionen⁹⁴. Det är emellertid inte säkert att staten ska sköta denna typ av korrigerings. Möjligheten finns nämligen att detta kan leda till ”statsmisslyckande” istället för marknadsmisslyckande. Snarare är det så att för att staten ska kunna belägga medborgarna med avgifter utifrån dessa premisser är det statens ansvar att bevisa att verksamheten inte kan skötas antingen via privata lösningar eller via frivilliga lösningar av medborgarna själva⁹⁵.

4.2 Hayeks syn på marknadens möjligheter

Vi har i avsnitt 2.3 sett att för nationalekonomen Hayek är tilltron till den fria prismekanismen stor, och detta betraktelsesätt är även betydelsefullt för hans politiska filosofi.

Utifrån prismekanismens funktioner, ser Hayek två viktiga egenskaper hos marknaden. För det första är marknaden i sig själv en självreglerande mekanism. Den reglerar och samordnar individers handlingar och informerar dem när deras handlingar är oförenliga med sina egna eller andras syften. För det andra är marknadsmekanismen en dynamisk social process som förlorar den samordnande effektivitet som uppnåtts när man försöker fånga den. Av detta kan man dock inte sluta sig till att Hayek tror på perfekt konkurrens. Marknaden är inte perfekt i den meningen och individer kommer inte bara att bli besvikna utan marknadsprocessen kommer också att leda till misslyckanden. Dessa systematiska misslyckanden är dock avgörande för att marknaden ska fungera⁹⁶.

Vad menar då Hayek med sin syn på perfekt konkurrens? Det är nu viktigt att konstatera att den österrikiska skolan, som ju Hayek tillhör, skiljer sig ifrån den neoklassiska teorin, när de definierar termer som ”konkurrens”, ”ekonomi” och ”jämvikt”⁹⁷. Speciellt kritiserar Hayek den allmänna jämviktsteorin. Denna teori bygger på Léon Walras idé att efterfråge-överskottet via prisbildningen styr utbudet (som ligger till grund för moderna utbuds och efterfrågediagram)⁹⁸. Hayek menar att det inte mekaniskt, som neoklassikerna hävdar, går att förutse en ekonomisk process. Givetvis motsätter sig Hayek inte jämviktsbegreppet per definition. Han talar dock om ett dynamiskt jämviktbegrepp som är intimt förknippat med individen och hans planer, vilket således gör jämvikten subjektiv. Allt som kan sägas om marknadsprocessen i den meningen är att den rör sig mot jämvikt, och som ovan

⁹⁰ Friedman, 1962, sid 28-29

⁹¹ Friedman, 1980, sid 53-54

⁹² Ibid., sid 31

⁹³ Larsson, 2001, sid 126

⁹⁴ Friedman, 1962, sid 31-32

⁹⁵ Friedman, 1980, sid 31-32

⁹⁶ Kukathas, 1989, sid 95-96

⁹⁷ Barry, 1979, sid 42

⁹⁸ Siven, 2002, sid 14-15

beskrevs påverkar marknaden individens preferenser att bli mer konsistenta⁹⁹. Marknadsprocessen sätts i fokus, och det blir de olika livsplanerna hos individerna som utgör jämvikten, snarare än specifika jämviktslägen¹⁰⁰. Detta är en viktig utgångspunkt för Hayeks kritik mot socialism baserad på centralstyrning. Enligt hans subjektiva jämviktsdefinition är det bara den decentraliserade marknaden som kan nå kunskap om individers preferenser. Kunskap om priser och kostnader och vilka resurser som ska fördelas kan således bara ske genom den rena marknadsprocessen. Möjligheten av att inhämta information blir central. Hayek menar att förutsättningen för tillgodogörandet av den redan existerande kunskapen innefattar att man studerar hur den utspridda, fragmenterade kunskapen överförs till individerna genom konkurrensen i den rena marknadsekonomin. Planekonomin gör anspråk på att vara ett enda enhetligt medvetande, därför kommer den att misslyckas. Socialismen omfattar således en alltför stor tilltro till att kunna uppnå en full information¹⁰¹.

För Hayek blir metoden att inhämta kunskap betydelsefull. Marknadsmisslyckanden t ex, ska inte på statlig väg försöka undvikas, utan de korrigeras bäst genom att marknadsprocessen istället kopplas till kunskapens inlärningsprocess. Kunskapen upptäcks ständigt via marknaden vilket dock Hayek menar både för entreprenörer och vanliga konsumenter alltid är riskfyllt då man inte kan förutse vad konsekvenserna blir¹⁰².

Nationalekonomen Galbraith har kritiserat prissystemet och menar att det inte tjänar konsumenternas intressen utan företagens. Företagen skapar genom reklamen preferenser som inte är individernas egna¹⁰³. Galbraiths kritik utgår ifrån antagandet att individers preferenser bör överensstämma med de verkliga behoven. Hayek ser emellertid vare sig en filosofisk eller en psykologisk skillnad mellan verkliga och skapade, artificiella behov. Marknaden ger oss istället möjligheter att upptäcka dessa nya kunskaper och behov. Filosofiskt sett är det inte bara en fråga om att få ner produktionskostnaderna eller ekonomisk kunskap utan med marknaden som utgångspunkt kan vi få kunskap om oss själva, andra och världen¹⁰⁴.

Enligt Hayek är det grekiska begreppet katallatein synonymt med marknaden. Hayek tar fasta på att den grekiska betydelsen av katallatein handlar inte bara om utbyte utan istället i bredare mening syftar till att bli insläppt i ett samhälle eller omvända en fiende till en vän. I Hayeks mening blir det viktiga med det han kallar "catallaxy" att dess aktiviteter inte styrs av ett enda syfte eller mål utan istället av allas individuella preferenser¹⁰⁵. Hayek talar om utbyte istället för om val, alla bidrar således omedvetet till catallaxys fortskridande. Här ser vi också ytterligare ett skäl till varför Hayek motsätter sig fördelning. Han menar att en olycklig sammanblandning av ekonomi och catallaxy har skett. När staten med välfärdsmål försöker utjämna klyftorna är det dömt att misslyckas, eftersom staten per definition dels inte kan anta att detta är allas vilja och dels därför att staten aldrig kommer kunna inhämta så mycket information att detta kommer att lyckas¹⁰⁶.

Vi såg att Hayek inte tror på statlig intervention vad det gäller marknadsmisslyckanden. Hur ställer han sig då till naturliga monopol? Mer kategoriskt än Friedman tror Hayek att det är bättre att naturliga monopol upplöses för att främja konkurrensen. Det är omtvistat om det naturliga monopolet är effektivt eller inte, och Hayek påpekar att naturliga monopol är ovanliga. De flesta av monopolen är

⁹⁹ Barry, 1979, sid 43-44

¹⁰⁰ Kukathas, 1989, sid 96-97

¹⁰¹ Barry, 1979, sid 44

¹⁰² Kukathas, 1989, sid 98-99

¹⁰³ Eklund, 2001, sid 93

¹⁰⁴ Barry, 1989, sid 100-101

¹⁰⁵ Hayek, 1976, sid 108

istället ett resultat av misslyckat statligt ingripande. Hayek poängterar att vi inte bör lägga alltför stor vikt vid marknadsmisslyckanden utan istället fokusera på de områden där konkurrensen förtrycks¹⁰⁷.

4.3 Nozicks syn på marknadens möjligheter

Det är egentligen ganska svårt att ha med Nozick i en jämförelse inom de specifika områden jag nu behandlar. Den enda gången han på ett enhetligt sätt tar upp dessa frågor är i *Anarchy, State and Utopia* (1974), och som konstaterades i avsnitt 3.5 är Nozicks hållning filosofiskt sett ganska unik. Att mer på vardagsbasis diskutera Nozicks tankeexperiment känns sålunda ganska svårt. Jag kommer dock att titta på några principiella synpunkter hos Nozick, och försöka hitta referenspunkter och likheter till de andra tänkarna.

Nozick grundläggande syn på marknadens funktionssätt är i likhet med Hayeks österrikiska skola procedurell. Lättast att illustrera detta, där Nozick drar sin procedurella syn på marknaden till sin spets och där hans resonemang kring detta är mest utvecklat, är hans procedurella rättvisesyn. Nozicks syn här är radikalt annorlunda jämfört med t ex Rawls. Nozick utgår i sitt resonemang ifrån den s k slutstegsprincipen, där det centrala med fördelningen blir att iaktta dess struktur. Konsekvensen av slutstegsprincipen blir att ett arrangemang kan bytas ut mot ett annat utan att det blir orättvist. Den dominerande rättvisesynt i denna tradition menar Nozick är utilitarismen. Nozick kontrasterar emellertid denna rättvisesyn mot sådana där även tidigare handlingar och omständigheter sätts i fokus, och här blir påståendet ”Åt var och en efter insats” väsentligt. Det viktiga i dessa s k historiska rättviseteorier blir således att hitta speciella egenskaper som utmärker människors handlande. Dessa historiska rättviseteorier kan antingen var mönsterstyrda eller fördelade utan mönster. Mönster innebär således att man letar efter handlingar som gjort folk förtjänta av vissa saker¹⁰⁸, eller som Nozick uttrycker det: ”To think that the task of a theory of distributive justice is to fill in the blank in ‘to each according to his’ _____ is too predisposed to search for a pattern”¹⁰⁹.

Nozick hävdar att hans teori kanske är en av mycket få som inte tar hänsyn till mönster. Hur ser en teori av detta slag ut? Själva anskaffningen av egendomen blir det centrala, snarare än mönster som fördelningar måste anpassas till. Sålunda specificerar man en eller flera procedurer som måste följas och respekteras om egendomsförvärvet och innehavet av egendomen ska kunna rättfärdigas¹¹⁰. En fullständigt rättvis värld karaktäriseras således enligt Nozick av: (1) Ett förvärv har skett enligt principerna om rättvisa i förvärv, (2) Rättvisa i överföring och (3) ”No one is entitled to a holding except by (repeated) applications of 1 and 2”¹¹¹.

I förlängningen är dessa kriterier även viktiga villkor för att marknadens legitima funktionssätt ska kunna garanteras. Om dessa villkor är uppfyllda finns det inget som rättfärdigar minsta inskränkning i den fria marknadsmekanismens funktionssätt. För som vi såg i avsnitt 3.3 är ju egendomsrätten, vilken ligger till grund för friheten, ett av de allövertrufande värdena. Vi kan också konstatera en viktig principiell skillnad mellan Nozicks procedurella syn och utilitarismen. Nozick kan urskiljas som antiutilitarist på ett principiellt plan, till skillnad ifrån de övriga tänkarna. Det är endast den rättvisa

¹⁰⁶ Barry, 1979, sid 45-46

¹⁰⁷ Ibid., sid 48

¹⁰⁸ Wolff, 1993, sid 109

¹⁰⁹ Nozick, 1974, sid 160

¹¹⁰ Wolff, 1993, sid 110

¹¹¹ Nozick, 1974, sid 151

processen som legitimerar egendomen och i förlängningen marknadens funktionssätt, helt oberoende av konsekvenserna.

Jag hävdar att även Nozick, i likhet med Friedman och Hayek, har en positiv syn på marknadens funktionssätt. Nozick delar Friedmans tolkning av Smiths osynliga handförklaring men har lite andra utgångspunkter än Friedman i sin egen tolkning. Nozick lägger så stor vikt vid den osynliga handförklaringen vad det gäller den minimala statens uppkomst, att han döper det första kapitlet i *Anarchy, State and Utopia* till: "State-of-Nature Theory, or How to Back into a State without Really Trying"¹¹². I likhet med Friedman ser Nozick marknadsekonomin grundad i utbyten som skett via ett antal "Robinson Crusar" som genom en ömsesidigt förstärkande process skapar en alltmer avancerad marknadsekonomi. Nozicks poäng är att en osynlig hand förklaring förklarar det som verkar vara någons ursprungliga plan, men som i själva verket inte är beroende av någons intentioner. I motsats till den osynliga handens förklaringen, ser Nozick en förklaringsmodell han kallar den "gömda handförklaringen". Denna försöker enligt Nozick se ett katastrofteoretiskt mönster och peka på medvetna, intentionella syften bakom bl a marknadens funktionssätt¹¹³.

¹¹² Nozick, 1974, sid 1

¹¹³ Ibid., sid 18-19

5 Försök att definiera nyliberalism

Innan vi går vidare och analyserar hur tänkarna ser på staten och i synnerhet välfärdsstatens roll och legitimering är det viktigt att reda ut vad nyliberalism egentligen står för. Enligt Blomgren definieras ofta nyliberalism som en filosofi som förespråkar en nattväktarstat, där bara en minimal statsmakt för att säkra den personliga säkerheten kan anses befogad¹¹⁴. Jag tycker dock att denna definition är för snäv. I mer vardaglig mening, som nyliberalismen definieras i media och för den bredare samlingen kritiker mot den fria marknaden och dess överlägsenhet (se speciellt avsnitt 7.2), är definitionen helt klart för snäv. Givetvis spelar även bakomliggande värderingar roll, utöver nattväktarstatens snäva definition. Centralt blir hur man ser på relationen mellan stat och marknad och då inte bara graden av statligt ingripande utan även vilken tilltro man har till den rena marknadsmekanismen. Givetvis är nattväktarstaten fortfarande den centrala definitionen på en nyliberal strategi, men min stipulation blir lite bredare än så, då den ju även på ett direkt sätt innefattar värderingar. Jag tror att man kan hävda att ju mer kritisk man är till statens förmåga att hjälpa mer än stjälpa och desto större tilltro man har till den rena marknadsekonomin, desto mer nyliberal är man. Eller snarare, om man passerar en gräns, när man bara ser marknadens förtjänster samtidigt som man betraktar staten som storebror som härskar, kan man kallas nyliberal¹¹⁵. Hur ska man då bedöma var denna gräns ska sättas?

Det blir betydelsefullt vilken roll staten tillåts spela, vilket också i realiteten bestämmer om förutsättningarna finns för att en stat ska kunna kallas välfärdsstat, i mer klassisk mening, där länder som Tyskland, Frankrike, Sverige och Kanada får tjäna som exempel. Om vi ser en allmän social sjukförsäkring som ett nödvändigt men absolut inte tillräckligt villkor för välfärdsstaten kan man per definition inte kalla USA för en välfärdsstat¹¹⁶.

Oberoende av USA, så menar jag att den gränsdragning för när man kan anses vara nyliberal och inte socialliberal kan upprättas när man genom alltför negativa attityder (vilket givetvis kan vara baserade på empirisk ekonomisk forskning) om statens roll som legitim förmedlare av kollektiva varor till medborgarna får som konsekvens att det i realiteten inte går att upprätthålla en fungerande välfärdsstat. Dessa negativa attityder gentemot staten leder även till att en nyliberal anda väcks hos medborgarna när den kollektiva betalningsviljan, dvs viljan att betala skatt, minskar. Den stat som utifrån dessa värderingar återstår blir så slimmad att om den realiserades snarare skulle utgöra en slags soppköksstat. Vad är då en soppköksstat? Som vi kommer att se nedan litar man i en sådan stat på att de, som via den fria marknadens förtjänst lever i överflöd, anses vara så altruistiska att de hjälper sina mindre bemedlade medmänniskor med välgörenhet (se speciellt avsnitt 6.2). Under läsningen av följande avsnitt vill jag att läsaren ska vara uppmärksam på om de anser att tänkarna passerar ”gränsen” och kan anses representera en nyliberal filosofi. Blir konsekvensen av tänkarnas syn på stat och välfärd i realiteten en välfärdsstat eller en soppköksstat är således en relevant fråga.

Det kan givetvis hävdas att detta är mina stipulationer, mina tolkningar som kan utsättas för kritik, min definition blir för bred och godtycklig. Var och av vem ska gränsen dras om att en tänkares teorier i realiteten leder till en speciell typ av stat? Då dock synen på staten är central för definitionen av nyliberal är det, menar jag, trots allt bättre att ha två grovt utmejslade motpoler i soppköksstaten och

¹¹⁴ Blomgren, 1997, sid 219. Värnandet av den personliga friheten och privat egendom anses också vara viktiga värden inom nyliberalismen, *Ibid.*, sid 12

¹¹⁵ Givetvis förutsätter detta påstående att man kan vara mer eller mindre nyliberal, men har man väl passerat gränsen kan man icke desto mindre betraktas som nyliberal.

¹¹⁶ USA anses allmänt vara en anomali bland I-länderna på grund av sin blygsamma andel kollektiva välfärdstjänster. Mest noterbart är att USA aldrig har haft en allmän, kollektiv socialförsäkring som den i Västeuropa, King, 1987, sid 57

välfärdsstaten som riktmärken än inga alls. Jag menar således att det är mer fruktbart att ha en bredare definition, som på ett mer övertygande sätt åtminstone kan ge ett förslag till att förklara den omvandling av samhället som beskrevs i avsnitt 2.4 - 2.5 (och även i avsnitt 7.2), även om definitionen på ett filosofiskt plan haltar.

6 Välfärdsstatens legitimering

6.1 Centrala begrepp i Hayeks politiska filosofi

Jag försökte under analysen av Hayeks marknadssyn att renodla denna och utelämnat hans syn på staten. Eftersom Hayeks syn på marknaden dock är intimt förknippad med statens roll, är det en del viktiga pusselbitar om hans syn på marknaden som fortfarande saknas. Vi måste dock peka på ett par viktiga drag i hans politiska filosofi, innan vi specifikt ger oss i kast med Hayeks syn på staten och välfärdsstaten.

Hayek menar att en samhällsordning inte kan byggas på rationalistiska metoder. Ett samhälle uppkommer istället oöverlagt i en evolutionär och selektiv process. Han är här en konservativ tänkare i Edmund Burkes anda. Centralt för Hayek är det han kallar den spontana ordningen. Detta begrepp bygger på tre viktiga antaganden. Tes (1) koncentrerar sig på den mänskliga rationalitetens begränsningar, tes (2) tar upp hans syn på tyst kunskap och tes (3) innefattar kulturell selektion. Ett viktigt fundament för Hayeks argument för kapitalismen är de negativa argument som ständigt är närvarande när han för diskussioner kring välfärdsstaten (se nästa avsnitt). Slutligen försöker han visa att ett speciellt lagbegrepp sammanhänger med den spontana ordningen, nämligen det han kallar lagstyrning¹¹⁷.

Hayek kritiserar det han kallar konstruktivistisk rationalism, som för honom symboliserar en hybris och övertro på det rationella, då man försöker ordna en verklighet som per definition är partikularistisk och fragmentarisk¹¹⁸. "The illusion that reason alone can tell us what we ought to be able to join in the endeavour to pursue common ends as members of an organization, is quickly dispelled when we attempt to put it into practice"¹¹⁹.

Förknippat med denna rationalitetssyn är enligt Hayek den tendens han ser i det "stamtänkande" som nu är dominerande, nämligen försöket att överföra det "lilla samhällets" logik till det "stora samhällets"¹²⁰. Det lilla samhället utgörs de små, fundamentala enheterna som individen eller familjen. För Hayek är familjens roll central och han hävdar att: "...belonging to a particular family is part of the individual personality, that society is made of families as well as individuals..."¹²¹. Ett synsätt han delar med Friedman: "The ultimate operative unit in our society is the family, not the individual"¹²².

Hayek skiljer sig emellertid från Nozick genom att förespråka en skolistisk individualism. Individerna utgör något mer än sina delar, och man kan aldrig lösgöra individen från sina sociala band. Detta till skillnad från den skatomistiska individualismen som Nozick ansluter sig till. Enligt Nozicks syn är individerna självständiga enheter, inget annat¹²³. Hayek, däremot, menar att: "The savage is not solitary, and his instinct is collectivist"¹²⁴. För att återknyta till distinktionen i början av stycket menar Hayek att denna kollektiva känsla av solidaritet och altruism bara kan existera inom familjen. Detta motiverar Hayek med att det ligger i människans natur, speciellt kvinnans, att känna en plikt att ta hand

¹¹⁷ Blomgren, 1997, sid 152

¹¹⁸ Hayek, 1973, sid 33

¹¹⁹ Ibid., sid 32

¹²⁰ Blomgren, 1997, sid 154

¹²¹ Hayek, 1960, sid 78

¹²² Friedman, 1962, sid 33

¹²³ Blomgren, 1997, sid 168

¹²⁴ Hayek, 1988, sid 12

om sina närmaste¹²⁵. ”By common opinion our chief concern in this respect should, of course, be the welfare of our family”¹²⁶. Felslutet består i att dessa lojaliteter aldrig kan överföras till det stora samhället. I samhället tvingas individen ta oräknliga beslut, och han kan aldrig överskåda konsekvenserna av sina handlingar (precis samma osäkerhet råder i övriga samhället som på marknaden, se avsnitt 4.1). Då blir det naturligt att individen sätter sina förtrognas intressen framför kollektivets, menar Hayek. I det stora samhället råder för övrigt ett informationsproblem, jämfört med i det lilla samhället. I det lilla samhället kan man vara rationell och det går att överskåda konsekvenserna av ens handlingar. En motsvarande rationell planering på den andra, samhällsliga nivån är emellertid omöjlig¹²⁷. Att vara rationell i det stora samhället innebär således bara att se om sitt eget hus.

Hayeks och Friedmans syn på familjen kan anklagas för att vara konservativ kärnfamiljspropaganda som ytterligare befäster de patriarkala maktstrukturerna. Dessutom kan man ställa sig frågande, inte bara på ett moraliskt utan även på ett psykologiskt plan, till Hayeks distinktion som friställer värden som altruism, solidaritet och rättvisa i det stora samhället. Vilka belägg har han för att någon sådan vattentät gräns faktiskt existerar, att människor konsekvent agerar efter olika moralkoder i sin familjeroll och i sin samhällsroll? Det känns som om Hayeks resonemang är rotat i en konservativ grundsyn, snarare än att distinktionen skulle vara empiriskt belagd.

Den andra tesen Hayek anför för den spontana ordningen är tyst kunskap. Som vi sett är det inte rationellt att agera utifrån sympati och medkänsla i det stora samhället. De måttstockar som Hayek föreslår är istället den tysta kunskap som förmedlas genom traditionen, en kunskap som är ett mellanting mellan naturliga instinkter och det rationella förnuftet. När vi undviker att närma oss denna outtalade kunskap rationellt, kommer en spontan ordning att automatiskt uppstå i samhället¹²⁸. Vad menar då Hayek konkret med den spontana ordningen? Varje samhälle behöver en ordning för att fungera, menar Hayek. Den ordning Hayek ser som vital i ett samhälle är att samhället och dess institutioner ges möjlighet att utvecklas fritt, då vissa regelbundna mönster kan skönjas i individernas beteende. Dessa mönster behöver inte vara uttalade men de gäller icke desto mindre. Som exempel framlägger Hayek en sådan regelbundenhet i att individer föredrar en högre lön framför en lägre. Samhället kan också aktivt skapa incitament så att individerna anstränger sig mer, genom att utrymme ges så att större förtjänst kan nås. Den spontana ordningen uppkommer genom liknande spontana regelbundenheter¹²⁹. Hayek gör en distinktion mellan de lagar som är framväxta ur den spontana ordningen, sedvanerätten, och de som är direkt skapade av en medveten lagstiftning, det han kallar lagreglerna. Dessa direkt skapade lagar kan dock många gånger bygga på sedvanerätten, spontana regler som överlevt över generationer¹³⁰. Dessa traditioner har vuxit fram genom en kulturell selektion (Hayeks tredje tes för den spontana ordningen), då ett naturligt urval har skett inte för att individerna förstår traditionerna utan för att grupperna som följt dem har överlevt. Traditionerna har ett överlevnadsvärde och har valts i en omedveten process. Just för att de evolutionärt har konkurrerat ut andra traditioner bör man vara försiktig både när det gäller förändrande ingrepp och i sin kritik av traditionerna och den efterföljande spontana ordningen¹³¹.

¹²⁵ Hayek, 1962, sid 78-79

¹²⁶ Ibid., sid 78

¹²⁷ Blomgren, 1997, sid 155-156

¹²⁸ Blomgren, 1997, sid 156

¹²⁹ Hayek, 1973, sid 43-45

¹³⁰ Ibid., sid 45-46

¹³¹ Blomgren, 1997, sid 158-159

Vi kan nu sätta in Hayeks syn på marknaden i ett större perspektiv och konstatera att ”Marknaden är ett specialfall av den övergripande spontana ordningen som växer fram genom iakttagandet av evolutionärt utvecklade traditioner”¹³². Marknadens förtjänst har som konsekvens för samhället: ”That we assist in the realization of other people’s aims without sharing them or even knowing them, and solely in order to achieve our own aims, is the strength of the Great Society”¹³³.

6.2 Hayeks syn på välfärdsstatens legitimering

Hayek menar att staten har två uppgifter. Den centrala uppgiften för staten är enligt Hayek att hålla den spontana ordningen levande. Detta sker genom att staten sätter ramar för den övergripande ordningen, vilket inkluderar marknadsordningen. I sin andra roll ska staten upprätthålla vissa tjänster som den spontana ordningen (i det här fallet marknaden) inte på ett tillfredställande sätt klarar av¹³⁴. Staten ska i denna välfärdsroll ses som vilket företag som helst som ger medborgarna sina tjänster och ska också vara utsatt för samma konkurrens. Statlig företagsamhet är i sig inte skadligt, bara statligt monopol¹³⁵. Servicegivaren staten blir sålunda en organisation bland andra i den spontana ordningen medan staten, i egenskap av säkerställare av att den spontana ordningen fungerar, blir en förutsättning för hela samhällsbygget¹³⁶. Statens två olika funktioner blandas ofta på ett olyckligt sätt ihop. Att skilja på det tvång som är legitimt för staten som upprätthållare av den spontana ordningen och statens roll som förmedlare av tjänster är dock av största vikt. Den legitima maktutövning som staten får utöva över medborgarna i upprätthållandet av den spontana ordningen är således större än den som får användas av staten i dess servicefunktion¹³⁷. Hayek illustrerar sin poäng med en analogi om skötseln av en klocka. Staten ska, speciellt i sin välfärdsfunktion, bara ägna sig åt att smörja och sköta om klockan, och inte självsvåldigt flytta visarna¹³⁸. Det är emellertid det välfärdsstaten enligt Hayek tenderar göra: “It has well been said that while we used to suffer from social evils, we now suffer from the remedies for them. The difference that, while in former times the social evils were gradually disappearing with the growth of wealth, the remedies we have introduced are beginning to threaten the continuance of growth on which all future improvement depends”¹³⁹. Istället för de fem negativa ”storheterna” fattigdom, sjukdom, okunnighet, orenlighet och lättja som den brittiska Beveridge-rapporten från 1942 tog upp ”...are we now raising new giants which may well prove greater enemies of a decent way of life...” och dessa jättar är ”...inflation, paralyzing taxation, coercive unions, an ever increasing dominance of government in education, and a social service bureaucracy with far-reaching arbitrary powers”¹⁴⁰.

Hayek ser således med misstro på den klassiska välfärdsstaten. Staten överträder sina legitima funktioner och utövar tvång mot medborgarna genom att diskriminera vissa. Statens mål blir då att nå social rättvisa och dess främsta funktion blir omfördelare av inkomst som dock Hayek menar får konsekvensen att: “It is bound to lead back to socialism and its coercive and essentially arbitrary methods”¹⁴¹. Hayek ser att risken med att även om bara ett fåtal av välfärdsstatens mål på ett legitimt sätt får inskränka friheten leder detta dock i förlängningen till förlusten av frihet inom statens alla

¹³² Blomgren, 1997, sid 159

¹³³ Hayek, 1976, sid 110

¹³⁴ Blomgren, 1997, sid 177

¹³⁵ Ibid., 1960, sid 224

¹³⁶ Hayek, 1973, sid 47-48

¹³⁷ Ibid., 1979, sid 42-43

¹³⁸ Blomgren, 1997, sid 175-176

¹³⁹ Hayek, 1960, sid 304-305

¹⁴⁰ Ibid., sid 305

¹⁴¹ Hayek, 1960, sid 259-260

verksamhetsområden. Viljan att förändra leder till att en alltför stor maktkoncentration hamnar i statens händer och främjar kortsiktiga lösningar. Tanken är god men gör i realiteten att utveckling och experimenterande som leder till ökad konkurrens och effektivitet på marknaden undertrycks därför att staten har satt dagordningen och hindrar alternativa lösningar. Dessutom inskränks individernas autonomi och självständighet när välfärdsstaten paternalistiskt bestämmer boende, anställningsform och hälsa, beslut som istället borde tas av individerna själva. Fler alternativ får inte bara marknadsekonomin att fungera bättre utan överlåter också åt individerna själva att bestämma vad som är bäst för dem¹⁴².

Resonemangen Hayek för kring välfärdsstaten följer det som Blomgren utifrån Hirschman kallar ”perversitetstesen” och ”futilitetstesen”. Perversitetstesen, först, följer en klassisk form av reaktionär reformkritik, som t ex Burke använde när han kritiserade den allmänna rösträtten. Argumenteringen sker enligt följande resonemang. Man kritiserar en reform utifrån dess kontraproduktivitet, via en rad konsekvenser som var oförutsedda blir resultatet rakt motsatt till vad man hade väntat sig att uppnå. Avsikterna var goda men i slutändan blir resultatet ”perverterat”. Futilitetstesen, däremot, menar att de som förespråkar reformen gör det för att förbättra sin egen position, man sätter således reformatorernas hederlighet på spel. I det fallet får reformen inte motsatt effekt, som i fallet med ”perversitetstesen” utan effekten uteblir helt. Ju mer man försöker förändra, desto mer förblir saker vid det gamla¹⁴³.

Hayeks syn på fackföreningarna innefattar i sitt resonemang dessa bägge teser. På ett principiellt plan menar han att stärkandet av de anställdas roll är olyckligt för marknadens funktionssätt. En dynamisk kapitalism behöver ojämlikheter (se avsnitt 4.1) för att fungera, och en förutsättning för det är att det ges utrymme för ”marknadens stål män”, entreprenörerna, att agera på egen hand. Om tryggheten i anställningen blir för stor kan inte entreprenörerna agera som självständiga, oberoende individer¹⁴⁴. Hayek ser fackföreningen som det allvarligaste uttrycket för den moderna monopolformen¹⁴⁵. Hayek menar att fackföreningarnas tendens går i riktning mot koncentration, han utgår ifrån att de som företräder särintresset alltmer strävar efter makt, i enlighet med futilitetstesen¹⁴⁶. Den tvångsmekanism som fackföreningen via lagstiftning har tillåtit spela, i motsats till alla frihetsbegrepp, ”is primarily the coercion of fellow workers”¹⁴⁷. Även om man kan tycka att löntagarna kan utöva berättigat tvång över arbetsgivarna blir således det kontraproduktiva resultatet att arbetarna bara förtrycker varandra, bl a genom de tuffa regler som tillfaller strejkbrytare¹⁴⁸. Hayek ser i fackföreningarna typexemplet på det kontraproduktiva resultat, som enligt perversitetstesens mekanismer, visar välfärdsstatens missriktade insatser¹⁴⁹. Han menar att det som gjort att fackföreningarna fått så stor makt över staten bygger på en myt, nämligen att de har drivit upp löner och skapat förbättringar i samhället. Kampen om höjda löner har dock istället drivit ner lönerna vilket lett till sämre villkor för de anställda, trots de goda ambitionerna¹⁵⁰. Istället, menar Hayek, finns det en nivå där alla kan få arbete, vilken bestäms av den fria utbuds och efterfrågemekanismen. Hayek efterlyser sålunda en avreglerad arbetsmarknad. Forcerade löneökningar utöver marknadsmekanismens nivå gör att arbetslösheten stiger. De som förlorar är de arbetslösa och

¹⁴² Hayek, 1960, 261

¹⁴³ Blomgren, 1997, sid 72

¹⁴⁴ Gamble, 1996, sid 73

¹⁴⁵ Barry, 1979, sid 74

¹⁴⁶ Hayek, 1960, sid 268

¹⁴⁷ Ibid., sid 269

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Blomgren, 1997, sid 164

¹⁵⁰ Hayek, 1960, sid 273

särintresset som betjänas är den anställda arbetstagaren¹⁵¹. Makten fackföreningarna genom myten tillskansat sig gör att de kan använda nästan vilka metoder som helst, som i andra sammanhang skulle vara olagliga. Denna makt utgör en fara för den fria marknadens funktionssätt¹⁵². Konsekvensen av fackföreningarnas makt och välfärdsstatens mål ”full sysselsättning” leder istället till ökad inflation, då löne- och prisspiralen går igång¹⁵³.

Hayek förespråkar inte en nattväktarstat, han menar att det finns områden där det är legitimt för staten att via beskattning ge medborgarna vissa förmåner, områden där marknaden är otillräcklig¹⁵⁴. Dessa områden innefattar minimilöner, och staten bör åtminstone erbjuda medborgarna: ”...some minimum of food, shelter and clothing, sufficient to preserve health and the capacity to work...”¹⁵⁵, och tex skydda medborgarna vid naturkatastrofer och liknande. Sociala försäkringssystem till skydd för sjukdom och olycka är också en legitim uppgift för staten. Motiveringen till detta är inte paternalistisk utan det gäller istället att undvika att människor blir sjuka och blir en belastning för samhället¹⁵⁶. Individens frihet måste respekteras, i fråga om den sociala försäkringen måste individen själv få bestämma hur han ska försäkras och i vilken omfattning en eventuell statlig försäkring ska utgöra en del av hans försäkring. Risken är annars att ”experter” bestämmer och inte respekterar individernas vilja¹⁵⁷. Arbetslösheten är också ett socialt problem, menar Hayek, men statens engagemang bör dock inte ”...require the that special kind of planning which according to its advocates is to replace the market”¹⁵⁸.

Hayeks bok *Road to Serfdom*, som utkom under andra världskriget, har som bärande premiss att inte bara kommunismen och nazismen är nära förbundna sinsemellan, utan även med socialismen¹⁵⁹. ”Few are ready to recognize that the rise of fascism and nazism was not a reaction against the socialist trends of the preceding period but a necessary outcome of these tendencies”¹⁶⁰. Den grundläggande tesen i boken är, som titeln antyder, att en inskränkning av den fria marknadsmekanismen leder till förtryck¹⁶¹. Han ser att de socialistiska idéerna, trots sina goda intentioner, bygger på illusioner. Och börjar man försöka förverkliga dessa, leder de ofelbart till stalinism. Han resonerar på följande sätt. Ett samhälle kan bara organiseras på två sätt: genom en administration eller genom marknaden. Det administrativa sättet har som bärande element central planering, tvång och påtvingad jämlikhet. Frihet får således stryka på foten för jämlikhet. Marknadens lösning innefattar istället individuellt utbyte, total utdelning av den fria prismekanismens förtjänster, maximal frihet och valfrihet. Hayeks, för vårt undersökningsområde viktiga poäng, är att det inte kan finnas någon mellanväg mellan dessa två system. Via ett kontrafaktiskt resonemang kommer Hayek fram till att det är mindre av ondo att hålla sig till något av systemen, än att ett land försöker sig på att vara en blandekonomi. Han glömmer dock i sitt resonemang att dessa renodlade samhällsformer aldrig har sett dagens ljus, inte ens i det forna Sovjet eller Hong Kong¹⁶². Den intressanta frågan är istället i vilken grad en stat är en blandekonomi, alltså i vilken grad landets regering förespråkar marknadsstyrning respektive regleringar¹⁶³.

¹⁵¹ Hayek, 1960, sid 270-271

¹⁵² Ibid., sid 272

¹⁵³ Ibid., sid 164

¹⁵⁴ Ibid., 1979, sid 41

¹⁵⁵ Ibid., 1994, sid 133

¹⁵⁶ Ibid., 1960

¹⁵⁷ Ibid., sid 171

¹⁵⁸ Ibid., 1994, sid 134

¹⁵⁹ Gamble, 1996, sid 76

¹⁶⁰ Hayek, 1994, sid 6

¹⁶¹ Eklund., 2001, sid 100

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Eklund, 2001, sid 104

6.3 Friedmans syn på välfärdsstatens legitimering

Vi har sett att Friedman ser den fria marknadsmekanismen som central för en stats framgång. Innebär detta att statens roll är utan betydelse? ”On the contrary, government is essential both as a forum for determining ‘the rules of the game’ and as an empire to interpret and enforce the rules decided on. What the market does is to reduce greatly the range of issues that must be decided through political means, and thereby to minimize the extent to which government need to participate directly in the game”¹⁶⁴. Vi ser likheter med Hayeks syn på statens främsta roll som upprätthållare av marknadsekonomin. Det är för övrigt signifikativt att Friedman dock i nästa andetag minimerar statens roll för att återigen prisa den fria marknadsmekanismens förmåga att (återigen i likhet med Hayek) korrigera sig själv. Emellertid innefattar statens roll främst regleringen av monopol, marknadsimperfektioner och externa effekter¹⁶⁵, så helt självreglerande är inte marknaden. Men ju större område som dock täcks av politiska beslut, desto större är risken för social oro och påfrestningar. Därför gäller det att hålla den statliga inblandningen på ett minimum¹⁶⁶. För att följa Hayeks distinktion om statens olika roller, vilken roll ska staten enligt Friedman spela som servicegivare åt medborgarna? Det kan klargöra att granska Friedmans egen definition av statens legitima områden: ”...the maintenance of law and order to prevent coercion from one individual by another, the enforcement of contracts voluntarily entered into, the definition of property rights, the interpretation and enforcement of such rights, and the provision of a monetary framework”¹⁶⁷. Utöver dessa områden anser Friedman inte att det är motiverat att lagstifta¹⁶⁸.

Så något plats för grundläggande sociala välfärdsrättigheter finns inte med i Friedmans syn på statens åtaganden, till skillnad från Hayek. Friedman poängterar dock att en konsistent liberal inte är någon anarkist och staten har en viktig uppgift i att understödja privat välgörenhet och kärnfamiljen genom att beskydda de ansvarslösa eller otillräkneliga, d v s barn och sinnessjuka. USA:s välfärdsstat anser dock Friedman går långt utöver det legitima¹⁶⁹.

Istället betraktar Friedman 1800-talet, när den stora välgörenhetsperioden rådde i USA och Storbritannien, som den gyllene perioden, vilken understöddes av en laissez-faire politik. Då förekom en fullständig explosion av privata barmhärtighetssjukhus, privata donationer och andra välgörenhetsinrättningar, och i USA växte även privata skolor, universitet och gymnasier fram. Så en av välfärdsstatens stora brister är att man inte vårdat utan förstört möjligheterna till frivillig verksamhet. Man har missat att i ett fritt samhälle tar frivilliga organisationer hand om de mindre bemedlade individerna¹⁷⁰. “One of the worst features of the current system of Social Security and welfare arrangements is that it has drastically reduced the feeling of obligation that members of society traditionally felt toward others. Children today feel far less obligation toward their parents than they did 50 years ago”¹⁷¹. Så det är inte bara värnandet om de fattiga som i och med välfärdsstaten minskar, utan även familjesammanhållningen: “Moral responsibility is an individual matter, not a social matter. Children helped their parents out of love and duty. They now contribute to someone else’s parents out of compulsion and fear. The earlier transfers strengthened the bonds of the family; the compulsory transfers weakens them”¹⁷². Så Friedman hävdar att det kanske inte var så lyckat att

¹⁶⁴ Friedman, 1962, sid 15

¹⁶⁵ Ibid., sid 28

¹⁶⁶ Blomgren, 1997, sid 67

¹⁶⁷ Ibid., sid 27

¹⁶⁸ Ibid., 1977, sid 29

¹⁶⁹ Ibid., 1962, sid 34

¹⁷⁰ Ibid., 1977, sid 30-31

¹⁷¹ Friedman, 1975, sid 26

¹⁷² Ibid., 1980, sid 106

genomföra välfärdsreformerna och att konsekvensen har blivit att en hel klass av människor har blivit beroende av staten. Friedmans lösning på välfärdsystemets brister, som ska ersätta existerande välfärdsåtaganden, är det han kallar den negativa inkomstskatten. Enligt denna är individerna garanterade en bottenstandard under vilken ingen kan hamna. Denna skatt ska vara konstruerad så, att den stimulerar människor till att tjäna sina egna pengar och inte längre vara beroende av staten¹⁷³.

Friedmans använder sig på ett konsekventare sätt än Hayek av perversitets och futilitetstesernas (se avsnitt 6.1) argumentationsteknik. Friedman gör det så konsekvent och med så få konkreta hänvisningar till sina ekonomiska empiriska bevis (som väl rimligtvis ska understödja dessa antaganden), att hans resonemang kring välfärdsstaten ibland känns bristfälliga. Ett sådant antagande är t ex: "It (the market, min anm.) gives people what they want instead of what they ought to want"¹⁷⁴. Välfärdsstatens främsta förespråkare är således de som genom paternalistiska metoder försökt bestämma individernas eget bästa, när detta istället sköts bäst av marknaden. "Det är de goda människorna, de som bara menar väl, som förorsakar flest faror och skador"¹⁷⁵. På punkt efter punkt, hävdar Friedman, har välfärdsstatens åtaganden lett till värre effekter än om staten istället hade hållit sig passiv. Missförhållandena utgår ifrån det Friedman kallar välfärdsstatens tes, enligt vilken staten ses som ett instrument som syftar till att ta ifrån den ene och ge till den andre. Denna tes vilar på två felaktiga antaganden. Det första är att Friedman ser att man försöker åstadkomma något gott med andras pengar. Det andra antagandet är att man, för att försöka göra något bra, inkräktar på andras frihet och genom tvång implementerar välfärdsstaten. Vägörenhet skapar inte alls dessa problem, noterar Friedman, då de bygger på frivillighet. "Följaktligen utgör hotet om våld och tvång själva välfärdsstatens hjärtpunkt. . . Det slutgiltiga resultatet blir oföränderligt detsamma: ekonomisk katastrof och förlusten av frihet"¹⁷⁶.

Vad leder då detta tvång till? Ett av Friedmans främsta exempel är statlig inkomstfördelning och socialpolitik. Trots goda intentioner leder detta ofelbart till att individerna genomskådar tvånget de är utsatta för. Moralen urholkas och folk börjar fuska, de höga skatterna gör att både motivationen och ambitionen att arbeta minskar, vilket leder till att produktiviteten i ekonomin går ner¹⁷⁷. Friedman kan skönja ett annat mönster. Från att i välfärdsstatens begynnelse bara ett fåtal procent understöddes av bidrag, har det nu gått så långt att hälften av befolkningen stödjer den andra hälften, vilket är en siffra som bara stiger¹⁷⁸. Fler och fler måste betala mer och mer. De gamla kan ta del av högre pensioner än de har betalat in. De yngre måste betala in oproportionerligt mycket och har samtidigt en osäker situation, de måste lita på att nästa generation är beredd att betala skatt för dem i motsvarande omfattning¹⁷⁹. Friedman menar vidare att en nästan oundviklig konsekvens av all form av omfördelande verksamhet är att de som i realiteten tjänar på omfördelningen är medelklassen. Detta mönster kan utsträckas till välfärdsstatens alla områden. Friedman tar som exempel statligt finansierad utbildning (vilket även innefattar förmånliga studielån). I praktiken är det medel- och överklassen som via ett informationsövertag kan sko sig på systemet, medan "de som betalar är alltför ofta de lägre samhällsklasserna"¹⁸⁰.

Man kan invända och undra om det inte är ett rimligt empiriskt antagande att om dessa statliga förmåner abrupt skulle tas bort, skulle konsekvensen bli att den sociala snedfördelningen skulle öka

¹⁷³ Friedman, 1977, sid 31

¹⁷⁴ Ibid., 1962, sid 15

¹⁷⁵ Ibid., 1977, sid 10

¹⁷⁶ Ibid., sid 14-15

¹⁷⁷ Ibid., 1962, sid 68

¹⁷⁸ Ibid., 1977, sid 13

¹⁷⁹ Blomgren, 1997, sid 68-69

ytterligare. Men som sagt, enligt Friedman innebär all form av statligt engagemang att de fattiga får betala för att de mer bemedlade, trots sin retorik, ska kunna sko sig på systemet. Vilket leder fram till en viktig poäng hos Friedman, som är en kombination av perversitetstesen och futilitetstesen: "Nästan alla statliga program kommer till genom oheliga allianser mellan dels människor som vill det allmännas bästa, dels människor som endast ser till sina egna intressen"¹⁸¹. Särintressen som fackföreningar, jordbrukare o s v får större och större inflytande vilket leder till att maktkoncentrationen ökar. Detta sker "därför att hela samhället politiseras och därför att större delar av samhällslivet blir föremål för politiska beslut"¹⁸². Rädslan för att inte bli omvalda gör att politikerna godkänner större utgifter än vad majoriteten av samhällets medborgare faktiskt accepterar, vilket kan leda till finanspolitiska misslyckanden¹⁸³.

Detta resonemang ger en bakgrund till det ändrade maktförhållandet mellan politikerna och riksbanken som beskrevs i avsnitt 2.5. Friedmans lösning på de missförhållanden han beskriver i citaten ovan är att politiken ska skiljas ifrån de ekonomiska besluten. Enligt Friedman ska statens inflytande minskas och de röstfiskande politikerna ska hindras att påverka den objektiva vetenskapen, som nationalekonomin via riksbankens anställda representerar.

På ett principiellt plan är välfärdsstatens farligaste implikation enligt Friedman att folk blir bidragsberoende under hela livet. De för ekonomin så viktiga förutsättningarna motivation och ambition urholkas hos medborgarna i takt med att de traditionella moraliska värdena i motsvarande grad urgröps¹⁸⁴.

Hur ser framtiden ut för välfärdsstaten, enligt Friedman? Hans följdfråga är istället hur välfärdsstaten ska pressas tillbaka och hans recept är enkelt: "Största grunden till optimism har vi i den fundamentala statliga ineffektiviteten och den offentliga sektorns slösaktighet. De flesta människor klagat på ett statligt slöseri. Det finns inget irritationsmoment som är vanligare bland affärsmän än bristen på statlig effektivitet. Jag säger tvärtom. Jag ser på statens ineffektivitet – ju mer desto bättre" Friedman hävdar vidare att: "Man kan rent allmänt säga, att det som privat kostar en krona kostar staten två kronor"... "Allmänheten har ett utomordentligt stort intresse av att undvika bestämmelser den ogillar. Ju bättre den lyckas, desto mindre skada kan staten göra... Statens ineffektivitet och allmänhetens effektivitet samverkar till att skapa en betydande misstro till statens förmåga att lösa de sociala problemen"¹⁸⁵. Implicit i Friedmans resonemang ligger att i takt med att folk inser vilket tvång de är utsatta för kommer detta att leda till en "revolution", som dels kommer att få som konsekvens att svartarbetet och annat fusk på grund av det moraliska förfallet ökar, och dessutom att ett medvetet raserande av den statliga verksamheten i allt högre grad kommer att äga rum. Det verkar som det är Friedmans förhoppning att välfärdsstaten i och med denna utveckling i slutändan raderas.

Vi ser nu en linje i Friedmans tänkande, som ligger till grund för hans nationalekonomiska forskning såväl som för hans syn på marknaden. Jag syftar på det psykologiska antagandet, nämligen att människor är rationella agenter som maximerar sin egen nytta (vilket är hur de fria marknadsliberalerna tolkar Smith). Friedman omfattar denna tolkning, men hans synsätt kan inte reduceras till enbart detta. Dessutom verkar det, enligt Friedman, som om köpkraft är det enda som människor eftersträvar. Konsekvensen av resonemanget i avsnitt 2.4 är att det är individernas besatthet

¹⁸⁰ Friedman, 1977, sid 18-19

¹⁸¹ Friedman, 1977, sid 18-19

¹⁸² Ibid., sid 23-24.

¹⁸³ Friedman, 1980, sid 302

¹⁸⁴ Ibid., 1980, sid 126-127

av sin reala köpkraft som är det fundament som har legitimerat att låginflationsmålet har övertagit fullsysselsättningsmålet¹⁸⁶. Vi kan sammanfatta implikationerna av denna psykologiska mänskliga grundsyn med ett exempel. Enligt Friedmans antagande är individerna alltid mest tillfredsställda när de kan köpa 10 DVD-skivor istället för 9. Om inflationen (det nominella, löpande penningvärdet) går upp så mycket att individerna i reala pengar bara kan köpa 9 DVD-skivor, är detta det värsta som kan hända. Med detta i bagaget förstår vi bättre Friedmans oförsonliga kritik mot välfärdsstaten. Utifrån hans synvinkel bygger ju välfärdsstaten på tvång från början till slut och den är därför inget som principiellt kan legitimeras. Friedmans antagande att individer är besatta av köpkraft får dessutom som konsekvens att människors kollektiva betalningsvilja, d v s viljan att betala för välfärdsstaten, blir liten. Viljan att betala skatt för att ha t ex allmänt fungerande sjukvård, en allmän socialförsäkring, skola och universitetsväsende, socialtjänst, arbetsmarkandsåtgärder, infrastruktur, kommunala färdmedel och Public service är enligt Friedmans antagande liten. Givetvis innebär inte detta att individerna inte vill ha dessa saker, folk är ju inte bara intresserade av DVD-skivor. Poängen är att individerna i alla fall hellre ser till att de har så mycket pengar, att de kan skaffa de viktigaste kollektiva varorna på privat väg¹⁸⁷.

Då Friedmans antagande ovan är empiriskt men främst psykologiskt, kan det vara illustrerande att se hur Rawls kommer fram till något helt annat. Rawls menar att det är rationellt för människor att välja enligt den s k maximistrategin, när man rangordnar alternativen efter den sämst tänkbara utgången, vilket sålunda implicerar ett icke riskbenäget beteende¹⁸⁸. Förutsättningarna för Rawls syn på människor som icke riskbenägna oaktat, kan man dock notera att det är denna människosyn som väl är den som dominerar för klassiska socialliberaler och socialdemokrater. Man kan även anta att denna människosyn i förlängningen har legitimerat välfärdsstaten. Friedman antar dock, i motsats till Rawls, att individer i högre grad är riskbenägna. Friedmans ”spelarpersonligheter” är sålunda beredda att ta stora risker i livet, vilket de trots allt accepterar eftersom möjligheten finns att om de lyckas i livet kan de uppnå både stor makt och ett stort materiellt välstånd¹⁸⁹.

Hur rätt har Friedman när han så kategoriskt tillskriver individer en så liten vilja att betala för det kollektiva? Det värde Friedman har utelämnat när han talar om inskränkningen av friheten som välfärdsstaten skapar är givetvis tryggheten¹⁹⁰. Om alla individer är riskbenägna spelare håller givetvis hans resonemang. Men om man ser människor som mindre riskbenägna, blir hans resonemang mer tvivelaktigt. I takt med att hans frihetssyn underminerar välfärdsstatens existensberättigande, desto mer får det lika rättmätiga värdet trygghet stryka på foten. Så för att begränsa sig till Europa (åtminstone de traditionella västländerna) tror jag att Friedman har underskattat behovet av trygghet i sin människobeskrivning ganska rejält. Även om kanske inte alla tycker att det är lika ”tufft att betala skatt” som Mona Sahlin hävdar tror jag att den kollektiva betalningsviljan för att inte ordna allt på privat väg (allt ifrån barnpassning, pensioner, och socialförsäkring o s v) tvärtom är ganska hög¹⁹¹. Notera att detta inte är ett rättviseresonemang, utan människorna kanske helt enkelt är beredda att betala för det kollektiva då de så att säga accepterar den förlust av frihet som välfärdsstaten åsamkar dem genom att de

¹⁸⁵ Friedman, 1980, sid 27-28

¹⁸⁶, vilket har fått som konsekvens att marknadsmakten har blivit starkare på politikermaktens bekostnad

¹⁸⁷, vilket förstås per definition inte längre gör varorna kollektiva.

¹⁸⁸ Rawls, 1971, sid 154

¹⁸⁹ D v s den amerikanska drömmen, om än lite hårddragen. Baksidan av drömmen hävdar dock vissa är ett samhälle bestående av alltför stora sociala klyftor, vilket kan vara en av förklaringarna till USA är ett så våldsamt samhälle.

¹⁹⁰ Jag lägger en bredare betydelse i begreppet ”trygghet” än det engelska ordet ”saftey”. Det handlar inte bara om trygghet i negativ mening (kopplat direkt till personlig säkerhet) utan definitionen innefattar även att vissa välfärdsrättigheter ska garanteras medborgarna för att de ska känna sig trygga.

¹⁹¹ Detta givetvis under förutsättning att den offentliga sektorn och de statliga satsningarna tillåts få den omfattning att medborgarna känner att det ”lönar sig” att betala skatt, d v s att skattebasen är så stor att välfärdsstaten ges möjlighet att fungera på ett meningsfullt sätt.

värderar sin egen (eller sin familjs, för att använda Hayeks och Friedmans egna ord) trygghet högre¹⁹². Och skulle även invånarna i USA bli informerade om trygghetsaspekten i det hela, undrar jag om inte den kollektiva betalningsviljan även där är högre än vad Friedman menar¹⁹³.

Konsekvensen av resonemanget är att Friedman i sin nationalekonomiska roll kanske inte är så värderingsfri som han hävdar. Det verkar nämligen som om han redan på förhand har sin människosyn klar för sig (i enlighet med ovanstående resonemang). Denna känsla av cirkelresonemang är även närvarande i hans (och i viss Hayeks) syn på välfärdsstaten, när de trots ett begränsat empiriskt underlag kommer fram till att all form av statlig intervention blir sämre än om staten inte alls hade blandat sig i, genom sin konsekventa kontrafaktiska argumentationsteknik. Ska man vara konspiratorisk kan man tvärtom hävda att Friedman medvetet har valt detta sätt att betrakta människan, inte utifrån psykologiska, filosofiska eller empiriska studier, utan istället för att synsättet är skraddarsytt för att uppnå hans vision: nämligen den i möjligaste mån mest avreglerade marknadsekonomin. Vi kanske nu även kan se hans nationalekonomiska resultat¹⁹⁴ med nya ögon. En slående likhet kan noteras. I Friedmans resonemang i egenskap av nationalekonom har han exakt samma kontrafaktiska argumentationsteknik som i hans politiska filosofi! Då denna uppsats dock inte innefattar primärkällor från hans ekonomiska forskning kan man hoppas att de liknande kontrafaktiska resonemang till statens misslyckanden, som motiverar hans monetarism, är mer empiriskt uppbyggda än vad hans politiska teori är. Risken är annars att vi har fått en nedmonterad välfärdsstat och en kronisk utslagen arbetslöshetsgrupp motiverat bara genom Friedmans argumentativa cirkelresonemang.

Vi kan slutligen återkomma till Friedmans antagande om att det kostar det dubbla att producera något i statlig regi jämfört en privat lösning, nämligen hans åsikt om de offentliga lösningarnas förmenta ineffektivitet. Återigen blir det fråga om vilken tilltro folk har till det kollektiva, och vilken människosyn man innefattar. Även om det nu är så (vilket givetvis empiriskt kan ifrågasättas) att kollektiva lösningar är ineffektiva, så kanske det är något medborgarna accepterar så länge de materiella grundförutsättningarna på detta sätt garanteras dem? Återigen, det är åtminstone en öppen fråga om de värderar trygghet genom välfärdslösningar högre än köpkraft och frihet (definierat negativt). Friedman anammar alltför okritiskt sin människosyn, utan att på ett mer ödmjukt sätt faktiskt notera de delade meningar som råder om folks preferenser och faktiska beteende.

Friedman delar Hayeks syn på att de alternativ som finns antingen är en renodlad kapitalism eller totalitarism (se förra avsnittet). I enlighet med Hayek ser således inte heller Friedman någon gråzon mellan en ren marknadsekonomi och en kommunistisk diktatur. Det gemensamma draget som Friedman ser i något annat än en renodlad kapitalism är att staten på paternalistiska grunder ska bestämma över andra vilket är "...the proponents of collectivism in one of its guises, whether it is communism, socialism, or a welfare state"¹⁹⁵. Som vi såg i förra avsnittet är det dock utifrån nationalekonomiska premisser tveksamt om något annat än en blandekonomi någonsin har existerat (det relevanta var ju i vilken grad ett land är en blandekonomi). För Friedman ställer inte detta till

¹⁹² Givetvis kan man anföra en mängd rättvisaspekter till varför det är berättigat att inskränka friheten för vissa så att alla verkligen kan ges likartade möjligheter, men detta ligger dock utanför uppsatsens syfte. För övrigt kan man även tala om trygghet i vidare bemärkelse, som allmän tillgång till rent vatten, infrastruktur, kommunikationer, fungerande avloppssystem osv.

¹⁹³, även om den skulle vara lägre än i de traditionella västländerna i Europa.

¹⁹⁴ Implikationen av hans monetarism (se avsnitt 2.5) innebär ju att makten fräntas de oansvariga politikerna till förmån för riksbankens restriktiva användande av penningpolitiken. Statlig intervenerande finanspolitik leder i de allra flesta fall till misslyckanden, därför är det bäst att staten håller sig passiv.

¹⁹⁵ Friedman, 1962, sid 34

några större problem. Även om Friedman principiellt inte motsätter sig statlig välfärd pekar erfarenheten på att statens roll för medborgarnas bästa bör vara liten.

Det är annorlunda med Hayek. Det känns som en motsättning att Hayek både vill upprätthålla någon form av generell välfärd samtidigt som han utesluter en marknadsekonomi av mer blandekonomisk, välfärdsstatsbetonad art. Det känns som om han både vill ha kakan och äta den, vilket leder till ett trovärdighetsproblem med hans projekt. Hur ska det i realiteten gå till? Det är ju trots allt marknaden som genom nedsippningseffekten ska ge människorna välbefinnande, inte staten. Och Hayeks argumentation för kapitalism är ju främst bara ett argument mot en alltför reglerande stat. När hans attityd gentemot staten hela tiden är negativ, hur ska då dessa kollektiva rättigheter tillhandhållas individerna, samtidigt som en ekonomisk "tredje väg" har uteslutits? Frågan blir hur individerna, utifrån detta, ska kunna motiveras till en så pass hög kollektiv betalningsvilja att de grundrättigheter Hayek eftersträvar kan bli uppfyllda. Motsättningen i Hayeks projekt kommer att stå ännu klarare när jag pekar på den kritik som har anförts mot den rena marknadsekonomin omedelbara förtjänster (se avsnitt 7.0 – 7.3).

6.3 Nozicks syn på välfärdsstatens legitimering

I avsnitt 3.5 konstaterades det att Nozick på ett principiellt plan skiljer sig från Friedman och Hayek. Vidare står det också ganska klart att detta kapitel inte kan bli speciellt långt, med tanke på att han likställer beskattning med slavarbete¹⁹⁶. Bakom detta resonemang ligger hans syn på staten. Nozick förespråkar nämligen nattvaktarstaten. "Staten är rättfärdigad, anser Nozick, endast i den utsträckning som den skyddar människor mot våld, bedrägeri och stöld, och upprätthåller avtal"¹⁹⁷.

Tanken bakom Nozicks likställande av beskattning och straffarbete är att staten tvingar folk att arbeta för andra, vilket Nozick hävdar är tanken vid den omfördelning som sker vid beskattning. Detta är oacceptabelt med tanke på att alla ska behandlas som mål och inte som medel, d v s hans okränkbara värde frihet kränks. Nozick argumenterar på följande sätt. Även de som inte håller med om att straffarbete är att likställa med beskattning: "would oppose forcing unemployed hippies to work for the benefit of the needy"¹⁹⁸. Nozick försöker att nyansera resonemanget. Han noterar gradskillnaden mellan att betala skatt och straffarbete, och pekar på den större valmöjligheten som finns i skattefallet¹⁹⁹. De slående är emellertid att de hamnar på samma skala.

Enligt Wolff är det inte klart vad Nozick vill visa med sin graderingsskala. Wolff menar att Nozick inte visar att skatt är straffarbete, i alla fall inte i högre grad än att det finns en biologisk koppling mellan amöban och människan. Även om en sådan koppling finns innebär inte det att en amöba är en människa, resonerar Wolff. Den mest realistiska slutsatsen som han drar av detta är att även om det finns vissa likheter i att friheten inskränks, så hamnar att betala skatt och att straffarbete verkligen inte på samma skala²⁰⁰.

Det kan noteras att nattvaktarstaten enligt Nozick inte alls behöver drivas i statlig regi. Detta ska istället skötas av ett antal fristående entreprenörer som inbördes konkurrerar²⁰¹. Efter ett antal successiva skeden kommer detta emellertid att leda fram till den minimala staten som har våldsmonopol

¹⁹⁶ vilket per definition utesluter välfärdsstatens existens.

¹⁹⁷ Wolff, 1993, sid 24

¹⁹⁸ Nozick, 1974, sid 169

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Wolff, 1993, sid 128-129

samtidigt som den skyddar alla, vilket direkt kan kopplas till Nozicks stora tilltro till marknadens osynliga hand²⁰². Det finns likväl ett tillfälle (för att återknyta till avsitt 4.2) där en större stat kan vara befogad, nämligen när det gäller att komma tillrätta med den egendom som har tillskansats på ett orättvist sätt, via tvång och som har försämrat andras situation. Denna korrigering är emellertid, liksom den tillfälligt större staten, en engångsföreteelse²⁰³. Denna stat kan närmast ses som en tillfällig utväxt av den minimala staten, då denna tillfälliga större stat har ett juridiskt syfte och kan alltså även den hänföras till statens nattväktarfunktion lag och ordning. I alla fall har denna statsbildning inget att göra med en välfärdsstat.

Vilka skäl kan ändå finnas att hjälpa fattiga i Nozicks minimala stat? Wolff pekar på en distinktion som skiljer libertarianer ofta gör mellan lagstiftning och moral. Visst är det amoraliskt att inte hjälpa fattiga, men det är inte brottsligt och det bör därför inte lagstiftas om sådana ting²⁰⁴. Detta resonemang delas av Friedman. Han vill ju inte lagstifta om en obligatorisk välfärdsfördelningsplikt hos staten utan han pekar istället på den moraliska kraft som skulle frigöras i form av frivillig välgörenhet utan en paternalistisk välfärdsstat. Uppenbarligen har Friedman höga tankar inte bara om det moraliska i människans natur utan han implicerar även att många skulle gå från ord till handling och verkligen på frivillig basis hjälpa sina medmänniskor (han ser ju 1800-talets välgörenhetssatsningar som i viss mån empiriskt underlag till dessa synpunkter). Nozick skulle kunna hävda något liknande. Nozick skulle också kunna peka på försäkringslösningen, nämligen att på en fri marknad har alla rätt att teckna en försäkring. Wolff pekar dock på att många, fattiga eller obotligt sjuka (som inte försäkringsbolagen anser det lönt att försäkra), skulle tvingas stå utanför ett sådant system²⁰⁵.

Kan Friedman sättas på samma skala som Nozick i sin kritik mot välfärd och beskattning? Jag tror det. Liksom för Nozick är det orättmätiga våldet i fokus även för Friedman (se avsnitt 6.2). Det är dock inte det orättmätiga i principen att "ta från andra genom våld" (d v s att fördela) som per definition är det viktiga för Friedman utan konsekvensen av detta synsätt. Oavsett om även Friedman likställer att betala skatt med straffarbete, så för han emellertid ett inte helt olik resonemang men som sagt utifrån lite andra utgångspunkter. Det som ytterligare förenar Friedman och Nozick på denna punkt är deras negativa frihetsdefinition, som utgör grunden för deras resonemang.

Hur rätt har Nozick och Friedman i att staten har orättmätigt mycket makt när den omfördelar och således genom tvång våldför sig på människor som inte längre är fria? Jag tycker att tänkarna resonerar på ett väl hårddraget sätt. För att återknyta till diskussionen i avsnitt 6.1 - 6.2 är det, vad än Friedman och Hayek säger, skillnad på en välfärdsstat och blandekonomi som till exempel Sverige och en kommunistisk diktatur som Nordkorea. Ta exempelvis synen på beskattning. De icke auktoritära metoderna i en välfärdsstat används till priset av att en del personer fuskar. Likväl som välfärdsstaten kan beskatta fel på marginalen²⁰⁶ är ett fåtal personer freeriders, och utnyttjar systemet. Det faktum att en liten del av ekonomin är svart tror jag emellertid pekar på en grundläggande skillnad mellan en välfärdsstat och en kommunistisk diktatur. Poängen är att det finns en gräns för hur auktoritär en demokratisk stat får bli när det gäller att driva in skatter. Staten går hela tiden en balansgång genom att den inte får bli för auktoritativ och inskränka folks frihet alltför mycket genom att upprätta ett hårdfört kontrollsamhälle. Likväl som staten inte får bli alltför slapp i sina attityder och sina metoder gentemot ekobrott och

²⁰¹ Wolff, 1993, sid 128-129, sid 67

²⁰² Ibid, sid 70

²⁰³ Plant, 1994, sid 143

²⁰⁴ Wolff, 1993, sid 26

²⁰⁵ Ibid., sid 27-28

²⁰⁶ , t ex att folk med ärvda fastigheter får betala skyhöga taxeringsvärden trots att de har en låg inkomst. Dock inget system, inte heller beskattningssystemet, är helt felfritt.

svartjobb. Visst, den beskattning som tas ut i en kommunistisk diktatur ger oklara materiella fördelar och ingen frihet, där får både Nozicks och Friedmans resonemang en giltighet. Men i en demokratisk välfärdsstat är det tveksamt om det är befogat att använda ord som ”våld, tvång och ofrihet”, vare sig de uttrycks utifrån ett principiellt eller ett konsekvensialistiskt perspektiv.

7 Marknadskritiken

Vi har nu kommit fram till avsnittet där tänkarnas positiva syn på marknaden kritiseras. Först redogör jag för kritiken ur ett postkeynesianskt ekonomiskt perspektiv, för att sedan peka på ett par mer heterogena uttryck som marknadskritiken har tagit sig. Det som förenar kritikerna är att de inte har en lika positiv syn på den rena marknads- och prismekanismen som Friedman och Hayek. Vi avslutar med att mer kritiskt granska tänkarnas syn på marknaden och förhoppningsvis knyta ihop några trådar från den tidigare analysen.

7.1 Postkeynesianerna

Vi har sett att speciellt Friedman men även Nozick drar stora växlar på Adam Smith, vars tankar de menar minimerar statens roll och i motsvarande grad ökar marknadens roll²⁰⁷. I en artikel utifrån Emma Rothschilds bok pekar dock Magnusson (professor i Ekonomisk historia i Uppsala) på att denna läsning ger en förenklad bild av Smith. Hans ekonomiska verk *Wealth of Nations* (1776) föregicks av att han i egenskap av socialt inriktad moralfilosof, färgad av upplysningens idéer, gav ut *Theory of Moral Sentiments* (1759). Hon menar att det är en myt att Smith skulle ha gått ifrån en socialt inriktad moralfilosof till en kallhamrad egennyttomaximerare och en frihandelsförespråkare. Nej, istället genljuder *Wealth of Nations* av ett socialt rättspatos: ”Emma Rothschild framhäver hur Smith alltid tar de svagares parti. Han menar att det i många fall behövs skydd för de fattiga så att de inte slås ut. Smith kan alltså tänka sig inskränkningar i konkurrensens lagar om det gäller att skydda de svaga. Om detta skriver han ofta i ”Wealth of Nations”. Kort sagt, Smith förnekar inte behovet av institutioner, inklusive regeringar”²⁰⁸. De positiva tankar för frihandel som Smith ändå för fram måste ses mot bakgrund av att ett mäktigt och korrumpert skräväsande härskade i Storbritannien under tiden för hans bok, vilket inte alls betydde att han ohämmat hyllade frihandeln²⁰⁹.

Vad har Rothschild för argument för sin tolkning av Smith? I bägge de ovan nämnda verken menar Rothschild att Smiths syn på den osynliga handen består av tre antaganden: (1) Att individers handlingar har oförutsedda konsekvenser och (2) att händelser sker på ett ordnat och koherent sätt och (3) att individers handlande ibland främjar samhällets intressen. Utöver dessa antaganden ligger det så att säga i tolkarens hand att upphöja dessa premisser till att utgöra ett axiom för frihandel och maximering av egennytta. Rothschild menar snarare att Smith hade en motsägelsefull syn inte bara till frihandel och maximering av egennytta, utan även till begreppet den osynliga handen. Å ena sidan är idén om den osynliga handen på ett principiellt plan viktig för hans teori. Å andra sidan betraktar Smith principen med poetiska och estetiska ögon, han ser något komiskt i det hela och är inte helt seriös när Smith betraktar idén om den osynliga handen²¹⁰. Allt han avsåg ”...was to make a mild and ironic joke...about a deadly serious matter”²¹¹. Således är kontentan att Chicagokolan med Friedman i spetsen har valt att göra en höna av en fjäder, upphöja den osynliga handen till så mycket mer än vad den var menad som, samtidigt som Smiths rättvisesträvanden och sociala patos tonas ner.

²⁰⁷ ”I nationalekonomins historieskrivning beskrivs nästan alltid skotten Adam Smith som ämnets centrala fadersgestalt. Först och främst framhävs hans roll som den ekonomiska liberalismens grundläggare. I USA i dag finns det följaktligen ett neoliberalt förlag med vidhängande förening som delar ut nytryck av Smiths böcker för en spottstyver, The liberty Press. På samma sätt brukar liberalerna inom Chicagokolan vitsa till det: ”Adam Smith is alive and well and lives in Chicago!”, Magnusson, 2001, sid 1

²⁰⁸ Ibid, sid 2

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Rothschild, 2002, sid 121-122

²¹¹ Ibid., sid 153

Varför tas detta upp i avsnittet om postkeynesinerna? Kanske för att peka på att Smith har mer släktskap med Keynes konjunkturutjämnande politik än med Friedmans restriktiva monetarism. Dessutom, snarare än en renodlad frihandel kan man (utifrån resonemanget ovan) anta att Smith skulle hålla med Keynes om att det behövs starka stater och internationellt bindande regimer för att marknadsekonomin ska fungera²¹².

Keynes hade, i motsats till Friedman och Hayek, ”en skeptisk inställning till marknadsmekanismen och prissystemets förmåga att fördela resurser på ett effektivt och rättvist sätt”²¹³. Detta synsätt går igen hos postkeynesianerna. De antar att löner och priser är trögrörliga nedåt, och detta blir även den viktigaste förklaringen till arbetslöshet. En central gestalt för dessa idéer var Arthur Okun. Hans forskning går ut på att man måste ta hänsyn till den faktiska trögheten på arbetsmarknaden (som empiriskt kan observeras), och inte bara bortse från den och tro att lönerna är lika snabbrorliga som i nationalekonomins enkla utbuds- och efterfrågegrafer. Okun menar däremot att dessa stelheter kan gynna både arbetsgivare och arbetstagare. Genom kollektivavtal kan man sluta långsiktiga avtal om anställningsvillkoren, vilket gynnar stabiliteten och tryggheten i företaget. De anställda har ”karriärmöjligheter”, de kan ges möjlighet att avancera i företaget, och lönenivåerna kommer inte att variera så mycket. Smiths osynliga hand har således ersatts av ett ”osynligt handslag” mellan löntagare och arbetsgivare²¹⁴. Poängen är dock att det inte är dessa framgångsrika löntagare som drabbas av en hård åtstramningspolitik för att få ner inflationen, de är de svagare grupperna (se avsnitt 2.4). Det faktum att denna grupp existerar, att den är empiriskt väldokumenterad, borde utgöra ett tungt motargument mot tänkarnas positiva syn på marknaden.

Postkeynesianerna menar främst att stora delar av ekonomin i realiteten fungerar så att marknaden anpassar sig efter kvantitet och inte efter pris. På dessa marknader styr oligopolföretag som via en sk mark-up prissättning försöker bli så stora som möjligt. Tvärtemot nationalekonomins lagar styr i dessa fall utbudet efterfrågan. Efterfrågan får bara en marginell effekt, den är svårbestämd då den beror på handlandet hos företag och individer, som inte uppför sig rationellt (efter en rationalitetssyn direkt påverkad av Keynes, se avsnitt 2.1). Efterfrågan styrs vidare av större samhällelig och historisk kontext, postkeynesianerna är således inte bara fixerade vid den klassiska jämviktsmodellen.

Arbetsmarknadsfrågor står i fokus och dels för att få ner inflationen men även för att komma tillrätta med prismekanismens negativa effekter förespråkas prisregleringar genom ökad lagstiftning. Att bedriva en restriktiv penningpolitik och åtstramning i alltför hög grad för att få ner inflationen vid en överhettning i ekonomin, menar postkeynesianerna bara skulle få som konsekvens att tillväxten skulle minska och arbetslösheten öka²¹⁵.

George Akerlof²¹⁶ har försökt underbygga dessa resonemang genom att peka på de problem som skapas för den rena prismekanismen när osäkerhet och irrationalitet hos individer och företag kommer med i bilden. Han utgår ifrån begreppet asymmetrisk information, när säljare och köpare har olika information (kom ihåg att i frikonkurrensmodellen ska alla ha full information), vilket i många fall kan leda till marknadsmisslyckanden. Akerlofs klassiska exempel kallas ”the lemons problem”, och handlar om att säljarna på andrahandsbilmarknaden har ett informationsövertag över köparna om

²¹² Keynes deltog i utarbetandet av efterkrigstidens nya internationella betalningssystem: Bretton Woods, Pålsson Syll, 2002, sid 341. Detta system skulle motverka ekonomisk spekulation, vilket byggde på fasta växelkurser gentemot dollarn, Jonung, 2000, sid 24

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Eklund, 2001, sid 287

²¹⁵ Pålsson Syll, 2002, sid 353.

²¹⁶ Han fick Riksbankens pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels Minne 2001

vilka bilar som är ”lemons” (d v s är undermåliga), vilket i slutändan leder till problem för hela marknaden. Hans exempel kan även utsträckas till flera marknader, ex v försäkringsmarknaden. Varför är det i praktiken omöjligt för äldre som bor i USA att försäkra sig, även om de är beredda att betala nästan hur mycket pengar som helst? Eller snarare, frågan är hur priset har kunnat bli så mycket högre än vad som är skäligt. Först och främst gäller det att försäkringspremierna för äldre överlag är högre, då de till högre grad råkar ut för sjukdomar. Konsekvensen av dessa höga priser gör att bara de äldre som vet att deras hälsa är nedsatt försäkrar sig. Här råder ett motsatt förhållande mot bilmarknaden - nu har kunderna mer information än säljarna. Och vad händer då? Jo, eftersom fler och fler med nedsatt hälsa försäkrar sig, blir de också i högre grad sjuka, och de kostar försäkringsbolaget stora summor. Vilket gör att de måste höja försäkringspremierna, vilket i sin tur leder till att nästan bara de med nedsatt hälsa försäkrar sig. Vid det här laget är målgruppen äldre dock ogynnsam för försäkringsbolagen, marknadsmisslyckandet är totalt och försäkringsbolagen börjar dra sig ur. I detta fall kan det vara befogat att staten griper in och korrigerar marknadsmisslyckandet genom att erbjuda alla över 65 en statlig försäkring. Problemet med ojämn information kan uppträda på många marknader och det kan således i motsvarande grad öka statens engagemang på marknader där man traditionellt har trott att den rena marknadsmekanismen löser det hela bäst²¹⁷.

En viktig implikation av Akerlofs resonemang är att prismekanismen inte i alla lägen är en garant för att marknaden fungerar väl, vilket således är en konsekvens av att en ”ojämn fördelning av kvalitetsinformation och prissättningsmakt”²¹⁸ råder mellan säljare och köpare. Noterbart är också att postkeynesianen Akerlof (och även Joseph Stiglitz) nu delvis kritiserar den fria marknadsmekanismen utifrån ett mikrofundament²¹⁹, d v s de studerar individer i högre grad än Keynes vars fokus ju främst låg på aggregerade helheter. Det kan konstateras att samtidigt som Akerlof liksom Friedman nu delvis utgår ifrån ett mikrofundament, skiljer sig resultaten av deras forskning åt.

Som ytterligare bevis för frihandels positiva effekter har Friedman pekat på att internationell spekulation skulle vara stabiliserade på en valutamarknad utsatt för konkurrens. Återigen bygger han sitt resonemang dels på att individer kan göra riktiga rationella antaganden om avancerade samband och samtidigt att marknads- och prismekanismen snabbt rör sig mot jämviktsläget. Friedman resonerar så här. När priset befinner sig över jämvikten (som ju bestäms av utbuds/efterfrågemodellen) förväntar sig de som spekulerar att priset ska falla och säljer. Detta gör i sin tur, kombinerat med alla rationella förväntningar på marknaden, att priset snabbt rör sig mot jämvikt. Spekulation blir här samma sak som arbitrage, där huvudregeln är att det gäller att köpa billigt och sälja dyrt²²⁰.

På ett generellt plan kan man invända emot det antagande om människors rationalitet på valutamarknaden som Friedman gör ovan. Han utgår ifrån det inom mikroteorins närmast obestridda axiomet att individers preferenser är: kompletta (man kan jämföra och rangordna alla alternativ), transitiva (om man föredrar A framför B och B framför C föredrar man alltid A framför C) och slutligen att man alltid föredrar mer framför mindre²²¹. Det är dock inte oomstritt om de valmöjligheter som beskrivs ovan alltid sker utan konflikt och är perfekt konsistenta, antagandena är således empiriskt prövbara. Detta axiom har dock de mikrobetonade nationalekonomerna antagit, och

²¹⁷ Pindyck, 2001, sid 596-598

²¹⁸ Sandelin, 2001, sid 127

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Pålsson Syll, 2002, sid 257

²²¹ Pindyck, 2001, sid 63-64

de har då på ett olyckligt sätt isolerat sig ifrån de empiriska resultat kring dessa antaganden som framkommer inom den behavioristiska forskningen, t ex den psykologiska²²².

Friedman utgår följaktligen i sitt resonemang ifrån att folks handlande på valutamarknaden är rationellt. I enlighet med tänkarnas syn på prismekanismen (se avsnitt 2.3), ändrar sig bara priserna när ny ickeförväntad information tillkommer. Postkeynesianerna kritiserar dock detta. Om det är en öppen fråga hur rationella (och således förutsägbara) individers egna preferenser är, hur svårt är det då inte för individerna att agera på en komplicerad internationell valutamarknad? Istället för att individer korrekt uppfattar de rätta priserna kanske de snarare agerar efter förväntningar som styrs av konventioner, grupp beteenden eller efter gissningar hur andra handlar. Det finns mycket som kan få folk att missbedöma vilket det korrekta prismässiga jämviktsläget är, vilket ju till stor del kan förklaras socialpsykologiskt²²³. Sålunda menar de att en rad faktorer, som asymmetrisk information, framtidsförväntningar, mäklartips o s v gör att marknaden kan svänga kraftigt ifrån eventuella jämviktspriser. I realiteten är marknaden ryckig, vilket kan leda ge negativa realpolitiska effekter²²⁴. Eller som Krugman uttrycker det: ”vi vet hur vi ska konstruera modeller av effektiva marknader, men vad vi konfronteras med är uppenbart icke-effektiva marknader”²²⁵.

Postkeynesinernas poäng är att det inte går att betrakta problemen på finansmarknaden bara som externa utan de är istället i hög grad skapande av den inneboende irrationaliteten hos markandsaktörerna själva. I enlighet med tanken om att regleringar behövs för att stabilisera finansmarknaden framförde James Tobin 1971 en idé, ursprungligen framförd av Keynes, om att en skatt borde införas på valutahandel. Denna idé var dock totalt ointressant på 70-talet och den föll i glömska. På 90-talet väcktes dock intresset igen, bl a genom att många utvecklingsländer hade drabbats hårt av globaliseringen och avregleringen på valutamarknaderna. Skatten lades fram inför UNDP 1994 och Tobin förklarade att skatten dels skulle straffa småskalig valutahandel, och alltså uppmuntra till långsiktiga kapitalinvesteringar. Vidare strävar skatten efter att främja nationell makroekonomisk och monetär självständighet. Frihandelsförespråkare (som Friedman och Hayek) menar annars att marknadsmaktens oinskränkta styrka är ett nödvändigt villkor för att centralbankers och regeringarnas agerande ska kunna kontrolleras. Men som sagt, med tanke på turbulensen kring 90-talets valutamarknader kan en befogad invändning vara om marknaden verkligen alltid vet bäst²²⁶.

7.2 En bredare marknadskritik

Den ovan föreslagna Tobinskatten ligger till grund för den globaliseringskritiska rörelsen Attac, som bildades 1998²²⁷. Det är signifikativt att Attac bildades utifrån ett förslag av Keynes. För rörelsens anda är keynesiansk i den meningen att den är ”marknadskritisk” och inte ”marknadsmotståndare”.

Journalisten Naomi Klein menar i sin inflytelserika bok *No Logo* (2001) att våra verkliga möjligheter att välja har inskränkts. Detta trots att vi som en av Friedmans skrifter antyder verkligen lever i

²²² Halldin, 1974, sid 139-140

²²³ Det måste också konstateras att den kritik som på både empiriska och psykologiska grunder har lagts fram emot att individer i de allra flesta fall handlar rationellt även kan utsträckas till Friedmans resonemang i avsnitt 2.4 om att individer hela tiden agerar utifrån en rationalitet där de dels är väldigt snabba i att förstå vad deras verkliga köpkraft är, och även antagandet att de dessutom hela tiden strävar efter köpkraft.

²²⁴ Pålsson Syll, 2002, sid 357-358

²²⁵ Krugman, 1993

²²⁶ Pålsson Syll, 2002, sid 354-356

²²⁷ Ibid., sid 358. Attac har även en rad andra frågor på sitt program, som motståndet mot spekulativ och marknadsstyrning av pensionssystemet, www.attac.nu, 2003-06-08

valfrihetens tidevarv och alltså är *Free to Choose* (1980). ”Angreppet på valmöjligheterna pågår på flera fronter samtidigt. Det sker strukturellt, genom att företag går ihop, köps upp och strävar efter att använda synergieffekter. Det sker lokalt, genom att en liten skara supermärken utnyttjar sina jättelika fonder av likvida medel till att driva bort små och oberoende företag från marknaden. Och det sker på den juridiska fronten, genom underhållnings- och konsumtionsvaruföretagens stämningar och processer om varumärkesintrång för att skrämja bort alla som vill pröva att sätta sin egen knorr på någon populärkulturprodukt. Och som det är lever vi i en dubbelvärld: karneval på ytan men under den, där saker och ting avgörs, konsolidering och koncentration²²⁸”. Citatet illustrerar ganska väl konsekvenserna av en i mångas ögon alltför avreglerad marknadsekonomi. Förklaringen till utvecklingen menar Klein är strukturell. Hon hävdar att främst Reagans men även Thatchers administrationer genomförde ett antal avregleringsbeslut, som i Reagans fall bl a innefattade försvagningen av USA:s antitrustlagar²²⁹. Detta har gjort storföretagen allt mäktigare på staternas bekostnad och av världens 100 största ekonomier är nu 51 företag²³⁰.

Kleins poäng är att tvärtom vad Friedman säger så fungerar den avreglerade marknaden inte i riktning mot att makten och ägandet blir utspritt, tvärtom. Hon menar att det är ett faktum att allt färre varuhus (som Wall-mart), eller kaféer (som Starbucks) tar över en allt större del av den amerikanska marknaden vilket leder till att mångfalden på produkter reduceras, då kedjorna bara erbjuder sitt begränsade sortiment²³¹. Jag tänker emellertid fokusera på att Klein menar att strategierna som företagen har för att bli så stora som möjligt innefattar att de försöker uppnå stordriftsfördelar (se avsnitt 4.0). Klein tar som exempel Starbucks. Hon menar att deras strategi är att sikta in sina företagsetableringar på så få ställen som möjligt, men att i områdena där Starbucks väl etablerar sig ska de vara totalt dominerande (hon kallar detta klustertekniken). Denna strategi, av företaget kallat ”kannibalisering”, innebär att företagen etableras så hårt inom en ort, att även om de individuella Starbucksbutikerna går med förlust, ökar totalvinsten för företaget. Poängen Klein vill få fram är att det bara är en stor kedja som Starbucks som har råd att ta dessa initiala förluster. De utnyttjar således sin storlek och kan på det viset uppnå skalfördelar²³². Vi ser här att det inte bara går att samhällsekonomiskt motivera förfarandet i riktning mot ett naturligt monopol (som var fallet med t ex järnvägstrafiken och elmarknaden) utan även företagsekonomiskt, för att maximera ett företags vinst. Jag tolkar Klein som att hon menar att t ex Starbucks imiterar de metoder som konstituerar ett naturligt monopol.

Det finns fler exempel på att marknadsmakten tenderar att koncentreras. Mediemarknaden (och då speciellt USA:s) är väl huvudexemplet på detta. Dels är det en tendens för USA:s mediemarknad att den rör sig från att vara USA-centrerad till att bli trans- och multinationell till sin natur. Vad det gäller ägarkoncentrationen är det ett faktum att: ”The 1990s has seen an unprecedented wave of mergers and acquisitions among global media giants. What is emerging is a tiered global media market. Six firms that already fit that description are News Corporation, Time Warner, Disney, Berelsmann Viacom and TCI”²³³. Herman och McChesney menar att den rådande marknadssituationen tvingar företagen till att bli större och vertikalt integrerade konglomerat. Det enda som räknas för företagen är överlägsen storlek, både på kapital och distributionsområdet. Samarbetena visar, liksom hopslagningen av ABC och Disney och Time Warner och Turner, de synergieffekter som kan uppnås ger ökad marknadsdominans vilket leder till vinstmaximering. ”It should be noted, however, that these gains are based on monopoly power, and are not gains to society any more than a firm’s greater

²²⁸ Klein, 2001, sid 157-158

²²⁹ Ibid., 2001, sid 191-192. För Friedman och Hayeks teoretiska legitimering av denna förändring, se avsnitt 4 och avsnitt 7.3.

²³⁰ Ibid., sid 12

²³¹ Klein, 2001, sid 160

²³² Ibid., sid 164-165

ability to levy higher prices would be”²³⁴ Det är dock inte bara den renodlade medieindustrin som insett värdet av detta. Medieindustrin och snabbmatsindustrin har nu även insett den makt det leder till att slå sig ihop: ”In 1996 Disney signed a ten-year deal with Mcdonald´s, giving the fast food chain exclusive global rights to promote Disney products in its restaurants. Disney can use Mcdonald´s 18.700 outlets to promote its global sells, while Mcdonald´s can use Disney to assist it in its unabashed campaign to ´dominate every market´ in the world... These link-ups between global marketers and media firms are becoming standard operating procedure, and they do much to enhance the profitability and competitive position of the very largest global markets”²³⁵.

7.3 En kritisk utvärdering av Friedmans och Hayeks syn på marknaden och monopol

Friedmans syn på fri konkurrens och hans rationalitetsantaganden har kritiserats (se avsnitt 7.1). Det måste konstateras att Hayek skiljer sig från Friedman i det avseendet att han inte som Friedman utgår ifrån en tolkning av Smith om att individer bara är rationella agenter som maximerar sin egen lycka. Som vi har sett är Hayek dels skeptisk till rationalitets antaganden kring individer, och han ifrågasätter även frikonkurrensmodellen (se avsnitt 6). Detta särskiljer Hayek ifrån de flesta ekonomer då ekonomin bara är en del av hans spontana ordning och hans utgångspunkt är inte den ekonomiska människan utan utgångspunkten är istället en social teori om mänskligt handlande²³⁶. Dessa antaganden vilar dock på Hayeks stora tilltro till marknadsmekanismens självreglerande mekanism (se avsnitt 4.1). Marknadsmekanismen löser således enligt Hayek effektivt den osäkerhet som råder på marknaden, till synes på samma okomplicerade sätt som vid antagandet att fri konkurrens råder. Detta sker dock, som vi sett, utifrån andra premisser.

Som beskrivits pekar Hayek på den orättmätiga tvångsmakt som fackföreningsrörelsen har tillskansat sig. Givetvis infinner sig motfrågan: Är inte det maktkoncentration inom företagsvärlden ett lika stort problem? Hayek är inte omedveten om denna kritik: ”I believe I have myself in the past used the tactical argument that we cannot hope to curb the coercive powers of labor unions unless we at the same time attack enterprise monopoly”²³⁷, men ser dock en grundläggande skillnad. Hayeks huvudargument är att enligt hans negativa frihetsdefinition agerar företagen på marknaden utan tvång vilket emellertid inte är fallet på fackföreningsmarknaden. Och vidare är han tveksam till att företagens monopolmakt är av lika beständig natur som fackföreningsmonopolen²³⁸. Det kan tilläggas att Hayek liksom Friedman främst ser problem med konkurrenslagstiftning: ”I am seriously alarmed at the arbitrary nature of all policy aimed at limiting the size of individual enterprises. And when policy creates a state of affairs in which, as is true of some enterprises in the United States, large firms are afraid to compete by lowering prices because this may expose them to antitrust action, it becomes an absurdity”. Hayek menar att det inte är monopolet som sådant som är problemet, utan det farliga är snarare när fri konkurrensvillkoret ”inga inträdeshinder på marknaden” för företagen inte existerar. Monopol är icke önskvärt, dock på samma sätt som att t ex brist på resurser inte är önskvärt. Vissa saker, som monopol, eller t ex att vissa varor är ovanliga är ”...one of the unpleasant things of life... in

²³³ Herman, 2001, sid 220

²³⁴ Ibid., sid 221

²³⁵ Ibid., sid 222

²³⁶ Kukathas, 1989, sid 97

²³⁷ Hayek, 1960, sid 265

²³⁸ Ibid., sid 265-266

neither case does this mean we can avoid it. . . All we can hope for, whenever the possibility of competition again appears, nobody will be prevented from taking advantage of it”²³⁹.

Det är ett märkligt resonemang Hayek för. I förra avsnittet redogjordes det för att marknaden rör sig allt längre ifrån den rena konkurrenssituationen som ska råda under fri konkurrens. Marknaderna blir således mer monopolistiska, och företagen kan i högre grad agera prissättare och maximera vinsten (se avsnitt 4). I och med detta blir det inte längre så absurt som Hayek påstår att Antitrustlagarna hindrar företag från att sänka priserna (se citatet ovan), då företagen troligtvis, i enlighet med Antitrustlagarna, har bedrivit ett otillåtet ”predatory pricing”-förfarande. Och vi ser också klara likheter i beteendet som Klein beskrev i avsnittet ovan hos Wall-mart och deras ”kannibaliseringsstrategi”. I det fallet är det emellertid inte priset man pressar utan man överetablerar sig (utbudet överstiger vida efterfrågan) och de oberoende caféerna kan omöjligt konkurrera. På lång sikt kan dock Wall-mart, liksom hos de företag som använder sig av ”predatory pricing”, dominera marknaden.

I Friedmans²⁴⁰ och Hayeks bristande förståelse för de monopolistiska problemen kan man (i brist på en bättre förklaringar) undra om de inte sätter privata företagsledningarnas bästa framför att se till att konkurrensen blir så fri att tillväxten, innovationen och effektiviteten blir så stor som möjligt för landets ekonomi som helhet. Det är ju annars dessa faktorer som ytterst motiverar USA:s tuffa konkurrenslagar (se sid 17). Men kan Friedman och Hayek inte kontra, och istället hävda att företagen behöver blir så stora som möjligt för att klara av konkurrensen på världsmarknaden? Samtidigt är det nog inte en helt obefogad gissning att merparten av de största företagen är amerikanska, så om Friedman är en så varm förespråkare för frihandeln och dess välgörande effekter borde han väl inte lägga krokben för denna utveckling genom att underlätta för företagen att bli så stora att de kan slå sig ihop till monopoliserande konglomerat, och hindra andra länder ifrån att kunna konkurrera på åtminstone i någon mån liknande villkor?

I och med att tänkarna inte accepterar konkurrenslagstiftningen faller även många av de välgörande implikationerna Friedman och Hayek menar är följden av den fria prismekanismen, då den inte längre är så fri. Det borde istället ligga i både Friedman och Hayeks intresse att ha tuffa konkurrenslagar, då deras positiva marknadssyn är beroende av i vilken utsträckning den fria prismekanismen tillåts verka.

Utifrån resonemangen ovan kan det konstateras att externa effekter, imperfekt konkurrens och marknadsmislyckanden behandlas alltför begränsat av Friedman och Hayek med tanke på hur ofta de faktiskt inträffar.

Friedman tar emellertid som vi har sett upp monopoldiskussionen. Man kan dock ställa sig frågande till hans slutsats. Eller snarare, även om det är så att ett statligt monopol är beständigare än ett privat kanske det tvärtom vad Friedman säger inte alltid är önskvärt att avreglera de statliga monopolen till förmån för frihandels välgörande effekter. Ett naturligt monopol är väl huvudexemplet på detta. Vi kan nu återknyta detta till avsnitt 6.2 och resonemanget om den skiftande synen på individens riskbenägenhet och graden av vilja att betala för det kollektiva. Även om ett naturligt monopol nu inte skulle vara det företagsekonomiskt mest effektiva sättet att driva en verksamhet kanske det ändå kan motiveras genom att tjänsterna som medborgarna erbjuds i form av t ex infrastruktur, kommunalt vatten och elkraft trots allt gör dem beredda att ta denna merkostnad i form av ökat skattetryck då de i

²³⁹ Hayek, 1960, sid 265

gengäld garanterat får kollektiva varor som verkligen fungerar. Återigen, detta är spekulationer. Poängen är dock att Friedmans antaganden om den mänskliga naturen i lika hög grad är spekulationer. Möjligheten finns att Rawls människobeskrivning är den mer rimliga.

I avsnitt 3.4 utlovades det att något ytterligare skulle sägas om marknadens oavsiktlighet. Plant har två invändningar mot synen på marknadens oavsiktlighet. Den första är att om inte de goda konsekvenserna av den fria prismekanismen empiriskt kunna framläggas av nationalekonomerna, t ex av avregleringen på hyresmarknaden, så skulle det bli svårt att se hur deras teorier skulle kunna bevisas. Exempelvis skulle nationalekonomerna inte kunna hävda att en centralstyrd ekonomisk stat i realiteten fungerar bättre, om de inte som belägg för sina spekulationer kunde hänvisa till empiri. Att hänvisa till empiri förutsätter således, enligt Plant, att marknadens effekter till viss mån kan förutses.

Den andra invändningen Plant har, betraktat utifrån ett rättviseperspektiv, gäller privategendomen. Det faktum att den som har minst vid sitt inträde på marknaden i de allra flesta fall även slutar med minst menar han är en av de lättast observerbara effekterna av marknadsprocessen. Så Plant ändrar fokus ifrån vad som är avsiktligt till vad som kommer att bli den reella effekten av ojämlikheten som det väsentliga. Så konsekvensen blir att handlingen kan "...vara tvingande om dess förutsägbara om än oavsiktliga effekt är att det är praktiskt omöjligt för människor att göra vad de hade gjort"²⁴¹, om de ekonomiska styrkeförhållandena på marknaden hade varit mer jämna.

Vi kan med detta i bagaget delvis lämna Plants rättviseperspektiv och närmare granska Hayeks syn på det legitima i ett företagsmonopol. Vi tar fasta på möjligheten av att förutse de framväxande storföretagens monopolbildning (som ju de facto är empiriskt belagda, se förra avsnittet). Om det bara är ett antal storföretag som genom sitt kapital har resurser nog att expandera till olika konglomerat på mer monopolliknade marknader, kan man väl se storföretagens agerande som i realiteten tvingande snarare än oavsiktliga i enlighet med Plants resonemang ovan?²⁴² Jag menar att denna marknadsutveckling visar att tänkarnas negativa syn på frihet, som innefattar den snäva tvångsdefinitionen, inte kan ge en tillfredställande förklaring dels till varför denna utveckling äger rum och samtidigt varför det, utifrån tänkarnas definitioner, inte går att kalla utvecklingen "tvingande" (tolkat enligt Plant ovan).

²⁴⁰ För Friedmans syn på monopol och konkurrenslagstiftning, se avsnitt 4.

²⁴¹ Ibid., sid 238

²⁴² Man kanske kan dra analogin längre (även om jämförelsen haltar) och hävda att de mindre företagen i motsvarande grad som många fattiga är ofria att på jämna villkor tävla emot de större. Givetvis blir detta då ett renodlat rättviseresonemang.

8 Avslutande synpunkter

Som vi har sett går den positiva synen på möjligheten av en frilagd prismekanism i en avreglerad marknadsekonomi (vilket utgör Hayeks och Friedmans grundfundament i deras ekonomiska forskning) igen även i deras politiska filosofi. Det kan konstateras att det faktum att marknadsekonomin fungerar friktionsfritt är en förutsättning för inte bara Friedmans och Hayeks nationalekonomiska forskning utan även för deras politisk-teoretiska idéer.

Då deras argument för den rena prismekanismen dels är villkorlig (de hänvisar ju till de goda konsekvenserna av denna) och samtidigt är så viktig för hela deras projekt är Friedman och Hayek sårbara för kritik på denna punkt. För ju större vikt man lägger vid problemen för den fria marknadsmekanismen, desto större hot utgör detta mot inte bara Friedman och Hayeks ekonomiska forskning utan även mot deras politisk-teoretiska forskning. Utifrån kritiken i avsnitt 7 – 7.3, speciellt mot den (eventuellt) flexibla prismekanismens möjligheter att verka på dagens marknader, menar jag att Friedman och Hayeks politisk-filosofiska projekt undergrävs. I vilken grad är dock en empirisk fråga.

Det kan tilläggas att Nozick inte alls drabbas på samma sätt av kritiken om en eventuellt inte så väl fungerande ren marknadsekonomi. Hans teori fungerar oberoende av dels marknadsekonomin goda effekter och även utifrån problemen med en alltför avreglerad marknadsekonomi. Marknadsekonomi har således inte ett absolut värde för Nozick²⁴³.

Som vi såg i inledningscitaten (avsnitt 1) menar Blomgren att det på filosofiska grunder inte går att tala om en enhetlig nyliberal tankeriktning. Hon ser den främsta skillnaden hos tänkarna i det att Friedmans och Hayeks syn på deras centrala begrepp, som frihet, är villkorlig medan det i Nozicks fall rör sig om en helt ovillkorlig kritik. Beträffande Nozick menar Blomgren att det främsta argumentet för att inte ens Nozick kan kallas nyliberal²⁴⁴, vilar på tveksamheten om Nozicks filosofi är en politisk filosofi överhuvudtaget (se avsnitt 3.5). En viktig poäng som Blomgren vidare framhäver, som ett argument mot idén om en enhetlig nyliberal riktning, är att Nozick ovillkorligen ställer sig avvisande till alla former av välfärdsrättigheter, medan de övriga på ett principiellt plan kan tänka sig viss form av välfärd²⁴⁵.

Implicit i mitt försök att definiera nyliberalism i avsnitt 5 ligger en kritik mot Blomgrens synsätt. Jag menar att den nyliberala politiska filosofin inte går att frikoppla från dess troliga konsekvenser, på det sättet som hon gör.

Är en välfärdsstat möjlig att realisera utifrån tänkarnas idéer? Är den inte det menar jag, utifrån mina stipulationer, att tänkaren är att betrakta som nyliberal. I Nozicks fall kan man lättast svara, då han principiellt motsätter sig all form av beskattning (se avsnitt 3.4 och avsnitt 6.3). Nozick framstår som ”ärkenyliberalen” bland tänkarna som uppsatsen undersöker. Han kan förmodligen även tillskrivas detta epitet vid en jämförelse med andra teoretiker.

Friedman är inte en lika självklar kandidat som Nozick till att kallas nyliberal. Som vi har sett tar Blomgren fasta på att han inte ovillkorligen, likt Nozick, ställer sig avvisande till vissa

²⁴³ Wolff, 1993, sid 182

²⁴⁴ Blomgren, 1997, sid 223

välfärdsrättigheter. Men om vi utgår ifrån vad Friedman faktiskt säger, så menar han ju att statens funktioner juridiskt sätt bara innefattar lag och ordning och ett monetärt fundament²⁴⁶. Utifrån Friedmans motto ”välgörenhet snarare än välfärd” (se avsnitt 6.2) menar jag dessutom att inte nog med att Friedmans tankar gör att hans stat i realiteten skulle bli en soppköksstat, han välkomnar även denna stats ideal. Även med en snävare definition av nyliberal kan Friedmans politiska filosofi kallas nyliberal.

I slutet av avsnitt 6.2 togs den inneboende motsättningen i Hayeks projekt upp²⁴⁷. Utifrån denna diskussion känns det, för att använda hans egen analogi, som om en traditionell välfärdsstat kräver att staten ibland flyttar visarna och inte bara smörjer själva uret, vilket ju Hayek inte går med på (se avsnitt 6.1). Implikationerna av Hayeks politiska filosofi, hävdar jag, är att den stat som skulle realiseras snarare skulle betraktas som en soppköksstat än en välfärdsstat. De välfärdsrättigheter Hayek vill realisera tror jag alltså inte går att genomföra, med tanke på den ringa roll han ger staten till förmån för marknaden. Emellertid är han mer positiv till välfärdsrättigheter än Friedman och, i ännu högre grad, Nozick. Den stat som de facto dock skulle bli en konsekvens av Hayeks teori tror jag trots allt skulle ligga närmare Friedmans slimmade ministat än en välfärdsstat i traditionell mening. Alltså faller även Hayek med ganska god marginal in under benämningen nyliberal. Han kan sålunda betraktas som nyliberal, även om man utgår ifrån den snävare definitionen av nyliberalism.

²⁴⁵ Blomgren, 1997, sid 219-220

²⁴⁶ Så de facto lämnar inte Friedman utrymme för mycket mer än en nattväktarstat av en mer klassisk typ, på bekostnad av en mer välfärdsinriktad stat.

²⁴⁷ Att Hayek vill garantera medborgarna vissa välfärdsrättigheter, samtidigt som han utesluter en ekonomi av ett blandekonomiskt snitt.

Appendix A

Som vi ser är bägge argumenten för en oreglerad ekonomi villkorliga, och kan prövas empiriskt. De syftar ju till att peka på de goda konsekvenserna när marknaden lämnas oreglerad. Om vi koncentrerar oss på det första argumentet kan vi för att kontrastera Friedmans positiva syn peka på ett par exempel där dessa empiriska påståenden känns tveksamma, nämligen i Chiles och Kinas fall. När Friedman fick Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne 1976 (se avsnitt 2.4) blev detta extremt uppmärksammat och möttes av demonstrationer, då man menade att Friedman hade haft ett direkt inflytande på regimskiftet och utvecklingen i Chile²⁴⁸. Liknande demonstrationer förföljde Friedman så länge juntan i Chile satt vid makten²⁴⁹, och det är väl på grund av Chileproblematiken Friedman allmänt är mest beryktad. Det är således befogat att åtminstone översiktligt redogöra för händelseutvecklingen och vad som låg bakom dessa anklagelser.

Chile sticker ut i Latinamerika genom att från 1818 fram till militärkuppen 1973 ha varit en konstitutionell demokrati med en anmärkningsvärd kontinuitet av demokratiska och civila rättigheter, med bara ett par avbrott. Från 1932 till och med militärkuppen upplevde Chile en obruten linje av konstitutionella rättigheter med fördjupade demokratiska traditioner²⁵⁰. I och med Eduardo Freis presidenttillträde i början av 60-talet (Freis parti, De kristna demokraterna, fick en ledande ställning) gick Chile i en mer blandeekonomisk statsinterventionistisk riktning, som kallades ”Frihetsrevolutionen” (troligtvis med en helt annan frihet i åtanke än implikationerna för det negativa frihetsbegreppet, kan man anta). Företag förstatligades, och den tidigare lavinartade ökningen av utländskt ägande stoppades tillfälligt. Fackföreningarna stärktes, speciellt de jordlösa böndernas rätt sattes i fokus. För att begränsa de största jordägarnas makt sattes under en femårsperiod en gräns där en enskild ägare inte fick inneha mer än 8.75 miljoner hektar. Ett ambitiöst utbildningsprogram iscensattes och skattesystemet blev mer progressivt²⁵¹. När kandidaten för det socialistiska partiet Salvador Allende blev demokratiskt vald blev valet så jämt att i enlighet med Chiles konstitution fick även de kristna demokraterna direkt inflytande, och de kunde garantera att fri och rättigheterna upprätthölls. Denna koalition fick via konstitutionen laga kraft den tredje november 1970²⁵². Hur reagerade då USA på detta? De såg i Allende en våldsam revolutionär marxist, som i antikommunismens namn utifrån det kalla krigets perspektiv till alla pris måste bekämpas²⁵³. Två veckor innan Allende valdes till president träffade Nixon CIA-chefen Richard Helms och informerade honom: ”that an Allende regime in Chile would not be acceptable to the United States and instructed the CIA to play a direct role in organizing a military coup d’état in Chile to prevent Allendes accession to the Presidency”²⁵⁴. Enligt Helms handskrivna anteckningar från detta möte kan uttydas: ”full-time job – best man we have”; “10.000.000 dollars available, more if necessary”; “make the economy scream”²⁵⁵.

Allende fullföljde, innan han mördades, Freis politik och radikaliserade denna. Målet var att inom demokratins ramar via lagstiftning drastiskt förändra inkomstfördelningen, rikedomerna och i

²⁴⁸ Eklund, 2001, sid 264

²⁴⁹ Rayack, 1987, sid 38-39

²⁵⁰ U.S. Kongress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, *Covert Action in Chile*, 94th Cong., 1st sess., 1975, page 3

⁸² Rayack, 1987, sid 39-40

²⁵¹ Rayack, 1987, sid 38-39

²⁵² Ibid., sid 43-44

²⁵³ Frazer, 1988, sid 327-328

²⁵⁴ U.S. Kongress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, *Covert action in Chile*, 94th Congress., 1st session, 1975, sid 23

²⁵⁵ Rayack, 1987, sid 48

förlängningen således den politiska makten. Allendeadministrationen köpte upp banker och företag, och fortsatte att försöka inom lagens ramar sprida jordägandet via det kooperativa och kollektiva ägandeformerna på bekostnad av de stora ägarnas inflytande²⁵⁶. 1971, det första året av Allendes styre, gick ekonomin bra. Inflationen gick ner från 34.1 procent till 22.1, BNP steg från 2.1 till 9.0 och arbetslösheten sjönk från 6.1 till 3.8 procent²⁵⁷. Under speciellt andra hälften av 1972 började dock inflationen skena, och var vid slutet av året uppe i 163 procent, för att 1973 vara uppe i 508.1 procent. Rayack ser tre bidragande orsaker till denna utveckling. Dels var det misslyckanden i regeringens omformning av den ekonomiska politiken som fick inflationen att skena²⁵⁸. Vidare var det trots Allendes löften till medelklassen om begränsningar av utländska företag i landet, hårda tag mot de största privata monopolisterna och de stora landägarna, inte bara denna överklass utan även medelklassen och folket som var missnöjda. En del av detta missnöje går onekligen att finna i den kraftfulla bojkott och ekonomiska utfrysning som Nixonadministrationen nu effektivt implementerade gentemot Chile. USA frös alla former av bistånd och lån till Chile och i princip omöjliggjordes all form av internationell handel med Chile. Genom påtryckningar lyckades man även begränsa även icke-amerikanskägda bankers engagemang i Chile. Världens största ekonomi lyckades onekligen få Chiles ekonomi på fall, då närmast obegränsat med pengar och engagemang skulle läggas på detta (se citatet ovan)²⁵⁹. "U.S. policy sought to maximize pressure on the Allende government to prevent its consolidation and limit its ability to implement policies contrary to U.S. and hemispheric interests" och ett avgörande mål var: "The desire to frustrate Allende's experiment in the Western Hemisphere and thus limit its attractiveness as a model"²⁶⁰. Dessa tre ovan angivna orsakerna till den skenande inflationen ledde fram till att Chiles långa demokratiska tradition bröts och att kommandogeneralen Augusto Pinochet 1973 genom en blodig militärkupp kunde upprätta en av de brutalaste militärdiktaturerna i Latinamerikas historia²⁶¹.

Vilken roll hade då Friedman i det hela? Även om det kanske dragits väl stora växlar på hans mytomspunna besök och framträdande 1975 på universitetet i Santiago, under överinseende av Pinochet²⁶², går det inte att förneka att han gav juntan ingående ekonomiska råd vid sitt sexdagarsbesök 1975²⁶³. Viktigare att notera än det symboliska besöket är dock att "The Chicago Boys" (som ekonomerna kring Friedman kallades) sedan 1955 haft stora kontakter med juntan. Via statliga program i USA undervisade Friedman och andra ekonomer juntan i monetär ekonomisk teori. Under Allendes regeringsperiod organiserade de omfattande kampanjer i Chiles medier genom att de kraftfullt understödde de högertankesmedjor som förmedlade deras idéer. När militärkuppen väl skedde hade juntan en ekonomisk, monetaristisk aktionsplan på drygt 280 sidor, författade utifrån Friedmans idéer, av åtta Chicagoekonomer och två chilenare (de två senare ingick sedan i det ekonomiska råd som Pinochet upprättade²⁶⁴).

Jag har ägnat så mycket tid till redogörelsen om utvecklingen, eftersom Friedmans idéer ingen annanstans mer kompromisslöst har genomförts än under Pinochets regim. Då medborgarna levde i en brutal polisstat med avrättningar och tortyr kunde alla reformer utifrån Friedmans riktlinjer genomföras i analogi med ett kliniskt laboratorieexperiment under kontrollerade former. Vilket

²⁵⁶ Rayack, 1987, sid 50-51

²⁵⁷ Ibid., sid 41

²⁵⁸ Ibid., sid 47

²⁵⁹ Ibid., sid 49-50, Parallellt med detta infiltrerade CIA massmedia och paramilitära högergrupper finansierades för att skriva publicera propagandaskrifter mot Allende och organisera strejker mot Chiles regering., Ibid.

²⁶⁰ U.S. Kongress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, Covert action in Chile, 94th Cong., 1st sess., 1975, sid 27.

²⁶¹ Rayack, 1987, sid 38

²⁶² Frazer, 1988, sid 327

²⁶³ Rayack, 1987, sid 60

²⁶⁴ Ibid., sid 52-53

inflytande av Friedmans ekonomiska teori kan vi då skönja? Alla krafter lades på att få ner den skenande inflationen, och viktigast var att frigöra marknadsmekanismen genom att blixtnabbt ta bort alla former av regleringar (både inhemska och gentemot utlandet) för att snabbt kunna få del av effekterna i form av en minskad inflation²⁶⁵. Både USA, Världsbanken och IMF lånade villigt ut pengar till Pinochet ”to give there blessing to the general direction proposed by the Chicago plan”²⁶⁶. Den drastiska chockterapin som genomfördes fick till och med Pinochet att konstatera att de sociala kostnaderna med denna terapi var värre än han befarat²⁶⁷. Vilka åtgärder genomfördes då? Man skar kraftigt i de offentliga utgifterna (25 procent), 1980 var bara en handfull företag av Chiles företag i statlig ägo, skattesatserna sänktes kraftigt och det progressiva elementet i beskattningen togs bort. Socialförsäkringssystemet privatiserades och att investera sin pension i det företag där man arbetade blev obligatoriskt. Utbildning, boende och sjukvård privatiserades och det enda staten nu garanterade var minimalt med skydd för de allra fattigaste. Strukturella beslut togs för att underminera fackets makt och 1980 hade anställningen i offentlig sektor minskat med 20 procent. Då Chile gradvis tog bort de budgettak som begränsade möjligheten att låna till privata investeringar i utlandet ansågs Chile nu vara ett av de mest avreglerade länderna i världen. Chile är också unikt genom att dess Riksbank gått så långt den har försökt att öka penningmängden via den ”autopilotfilosofi” (se avsnitt 2.5) som Friedman förespråkade²⁶⁸.

Hur har då Pinochetregimen rent ekonomiskt klarat sig jämfört med Allendes regering? 1982 hade inflationen gått ner till 20 procent (vilket dock var lika mycket som under Allendes period innan USA stora ekonomiska attack mot Chile började). BNP låg på -14.3 procent, vilket var sämst i hela Latinamerika (snittet låg på 0.8 procents tillväxt), och arbetslösheten hade stigit till runt 20 procent (jämfört med 3.8 procent 1971) medan statsskulden rusade i höjden. Uppenbarligen hade chockterapin och den strama ekonomiska politiken försämrat alla värden utom inflationsvärdet. Den låga inflationens positiva effekter motverkades dock av att antalet bankkonkurser och tvivelaktiga låneförhållanden hade skjutit i höjden, vilket gjorde det ytterst osäkert att placera pengar²⁶⁹. Hur ställde sig då Friedman till Chiles ekonomiska misslyckande? Han menade att dessa problem bara var temporära och att avregleringen snart skulle få ekonomin att ta fart. Han berömde dock i samma andetag både Juntan som ”supported a fully free-market economy as a matter of principle” and “turned major responsibility over to the Chicago boys”, de senare menar Friedman “combined outstanding intellectual and executive ability with the courage of their convictions and sense of dedication to implementing them – and the economic miracle was on its way”²⁷⁰ (Dock hade krisen 1986 bara fördjupats)²⁷¹. Utifrån Chiles omedelbara misslyckande både på det ekonomiska och på det politiska planet kände sig dock Friedman 1982 nödgad att klargöra att inte bara ekonomisk frihet är ett nödvändigt villkor för politisk frihet utan: ”I have become persuaded that this generalization, while true, is misleading unless accompanied by the proposition that political freedom in turn is a necessary condition for the long-term maintenance of economic freedom”²⁷². Varför gör han då denna plötsliga omsvängning? Givetvis vill han skylla på den bristande demokratin i Chile, och inte på det faktum att Friedmans hyllande av den fria, avreglerande marknadsmekanismen inte i alla lägen slår väl ut²⁷³.

²⁶⁵ Rayack, 1987, sid 54-55

²⁶⁶ O'Brien, *The New Leviathan*, sid 42

²⁶⁷ *Wall Street Journal*, November, 1975, sid 1

²⁶⁸ Rayack, 1987 sid 56-59

²⁶⁹ *Ibid.* sid, 69

²⁷⁰ *Newsweek*, January 25, 1982, sid 59

²⁷¹ Rayack, 1987, sid 69

²⁷² *Newsweek*, January 25, 1982, sid 59

²⁷³ Rayack, 1987, sid 72

Vi nämnde Kina ovan, som genom sin storlek och folkmängd får exemplifiera ytterligare ett viktigt motexempel mot att avreglerade ekonomier tenderar att också demokratiseras. Kina är fortfarande en hårdför kommunistisk diktatur som utövar stark repression mot sina medborgare, vilket dock inte bekymrar utländska företag och regeringar, som investerar som aldrig förr. Diktaturen består och någon politisk frihet verkar inte bli följd av den ekonomiska liberaliseringen. Angående Kina verkar dock Friedman ha glömt sin dyrköpta lärdom och modifiering av en av sina huvudteser från Chile ovan då den 90-åriga Friedman 2002 i förordet till den nya utgåvan av "Capitalism and Freedom" konstaterar: "The limited increase in economic freedom has changed the face of China, strikingly confirming our faith in the power of free markets. China is very far from being a free society, but there is no doubt that the residents of China are freer and more prosperous than they were under Mao-freer in every dimension except the political. And there are even the first small signs of some increase in political freedom, manifested in the election of some officials in a growing number of villages. China has far to go, but it has been moving in the right direction"²⁷⁴. Som vi ser har han inte släppt sin hoppfulla syn på att marknaden ska leda till att politiska rättigheter upprättas. Citatet ovan är också ett tydligt exempel på det nedsippringsargument (beskrivet ovan) som han starkt sympatiserar med. Och för att ytterligare visa att han totalt har raderat ut lärdomarna ifrån fallet Chile hävdar han nu helt okritiskt att: "By now, many countries in Latin America and Asia, and even a few in Africa have adopted a market-orientated approach and a smaller role for government. Many of the former Soviet satellites have done the same. In all these cases, in accordance with the theme of this book, increases in economic freedom have gone hand in hand with increases in political and civil freedom and have led to increased prosperity; competitive capitalism and freedom have been inseparable"²⁷⁵.

²⁷⁴ Friedman, 2002, sid ix

²⁷⁵ Ibid.

Litteraturförteckning

Böcker

- Barry, Norman P. (1979), *Hayek's Social and Economic Philosophy*. London: Macmillan Press.
- Blomgren, Anna-Maria (1997), *Nyliberal Politisk filosofi – En kritisk Analys av Milton Friedman, Robert Nozick och F.A. Hayek*. Falun: Nya Doxa.
- Butler, Eamonn (1983), *Hayek – His Contribution to the Political and Economic Thought of our Time*. London: Maurice Temple Smith.
- Eklund, Klas (2001) *Vår Ekonomi* (9: e omarbetade upplagan). Stockholm: Prisma.
- Frazer, William (1988), *Power and Ideas – Milton Friedman and the Big U-turn. Vol. 1 – the Background*.
- Friedman, Milton (1962), *Capitalism and Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press. Gainesville: Gulf / Atlantic Publishing Company.
- Friedman, Milton (1956), *The Quantity theory of Money ur Studies in the Quantity of Money – A Restatement*. Ed. by Friedman, Milton. Chicago: The University of Chicago Press.
- Friedman, Milton (1975), *There's No Such Thing as a Free Lunch*. LaSalle, Illinois: The Open Court Publishing Company.
- Friedman, Milton (1980), *Free to Choose*. San Diego: Harcourt.
- Friedman, Milton (2002), *Capitalism and Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gamble, Andrew (1996), *Hayek- The Iron Cage of Liberty*. Cambridge: Polity Press.
- Hall, Robert E. And Taylor, John B (1996), *Macroeconomics*. USA: W.W. Norton & Company.
- Hayek, F. A. (1960), *The Constitution of liberty*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1973), *Law, Legislation and Liberty. Vol. 1 : Rules and Order*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hayek, F. A. (1976) *Law, Legislation and Liberty. Vol. 2 : The Mirage of Social Justice*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hayek, F. A. (1979) *Law, Legislation and Liberty. Vol. 3 : The Political Order of a Free People*. London: Routledge and Kegan Paul
- Hayek, F. A. (1994), *The Road to Serfdom*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Herman, Edward and Robert, McChesney (2001), *The Global Media i Global Transformations Reader – An Introduction to the Globalization Debate* ur. Ed. by Held, David and McGrew, Anthony. Cambridge: Polity Press.
- Hirschman, Albert O. (1991), *The Rhetoric of Reaction. Perversity, Futility, Jeopardy*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Keynes, John Maynard (1951), *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan Press.
- King, Desmond S (1987), *The New Right – Politics, Markets and Citizenship*. London: Macmillan Education.
- Klein, Naomi (2001), *No Logo*. Stockholm: Ordfront förlag
- Krugman, Paul (1995), *Valser om välfärd – Idéentreprenörernas farliga förenklingar och den ekonomiska politiken*. Borås: Juridik och samhälle ur Pålsson, Syll, Lars (2002), *Det ekonomiska tänkandets historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Kukathas, Chandran (1989), *Hayek and Modern Liberalism*. Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, Will (1999), *Modern Politisk Filosofi – En introduktion*. Falun: Nya Doxa.
- Nozick, Robert (1974), *Anarchy, State and Utopia*. USA: Basic Books.

- O'Brien, *The New Leviathan* ur Rayack, Elton (1987), *Not so Free to Choose – The Political Economy of Milton Friedman and Ronald Reagan*. New York: Praeger.
- Parfit, Derek (1987), *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon Press.
- Pindyck, Robert S. and Rubinfeld, Daniel L. (2001), *Microeconomics*. (Fifth Edition). USA: Prentice-Hall International.
- Plant, Raymond (1994), *Modernt politiskt tänkande*. Göteborg: Daidalos.
- Pålsson, Syll, Lars (2002), *Det ekonomiska tänkandets historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Rawls, John (1971), *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Rayack, Elton (1987), *Not so Free to Choose – The Political Economy of Milton Friedman and Ronald Reagan*. New York: Praeger.
- Rothschild, Emma (2002), *Economic Sentiments – Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment* USA: Harvard University Press.
- Wolff, Jonathan (1993), *Robert Nozick – En introduktion*. Göteborg: Daidalos.

Artiklar

- Flam, Harry (2002), *Vinner Sverige på att gå med i EMU?* Stockholm: Nationalekonomiska institutionen.
- Friedman, Milton (1977), *Välfärdsstatens myter*. Stockholm: Timbro.
- Halldin, Carl (1974), *The Choice Axiom, Revealed Preference, and the Theory of Demand*. ur *Theory and Decision – An International Journal for Philosophy of the Social Sciences*, no. 5, pp. 139-160
- Heikensten, Lars och Ernhausen, Tomas (2000), *Ekonomisk-politisk samordning i EU/EMU*, ur *Penning och valutapolitik*, nr 1
- Jonung, Lars (2000) *Från guldmyntfot till inflationsmål – svensk stabiliseringspolitik under det 20:e seklet* ur *Ekonomisk debatt*, årgång 28, nr. 1.
- Larsson, Hans (2001), *Kompendium i mikroteori*. Stockholm: Nationalekonomiska institutionen.
- Lundborg, Per & Sacklén (2002), *Inflationsmålet, sysselsättningen och EMU-medlemskapet*, ur *Ekonomisk Debatt*, årgång 30, nr 3.
- Magnusson, Lars (2001), *Svenska dagbladet kultur 2001-11-27 (understreckare): Egennyttans förste filosof stod på de svagares sida*.
- Newsweek* (1982, January 25) ur Rayack, Elton (1987), *Not so Free to Choose – The Political Economy of Milton Friedman and Ronald Reagan*. New York: Praeger.
- Siven, Claes-Henric (2002), *Kompendium i doktrinhistoria – en översikt av nationalekonomins utveckling*. Stockholm: Nationalekonomiska institutionen.
- U.S. Kongress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities (1975) *Covert action in Chile, 94th Cong., 1st sess.*, pp. 1-27, ur Rayack, Elton (1987), *Not so Free to Choose – The Political Economy of Milton Friedman and Ronald Reagan*. New York: Praeger.
- Wall Street Journal* (1975, November) ur Rayack, Elton (1987), *Not so Free to Choose – The Political Economy of Milton Friedman and Ronald Reagan*. New York: Praeger.

Otryckta källor

<http://www.attac.nu>

